

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА**

**Факультет міжнародної економіки і менеджменту
Кафедра міжнародної економіки**

ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ПРОГРАМА	«МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА»
ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ	05 Соціальні та поведінкові науки
СПЕЦІАЛЬНІСТЬ	051 «Економіка»

Форма навчання: заочна

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему «Детінізація національних економік в глобальних умовах»
здобувача Самсоної Катерини Олександрівни _____

Науковий керівник: к.е.н., доц. Лихолет Сергій Ілліч

(підпис)

**Робота допущена до захисту перед екзаменаційною
комісією з атестації здобувачів вищої освіти (ЕК)**

Завідувач кафедри: д.е.н., професор Столярчук Я.М.

(підпис)

Київ 2025

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна магістерська робота містить 91 сторінку, 13 таблиць, 13 рисунків, перелік джерел посилання з 57 найменувань, додатки

«Детінізація національних економік в глобальних умовах»

Об'єктом дослідження є процес детінізації національних економік у глобальних умовах.

Предметом дослідження є теоретичні положення та практичні аспекти проведення детінізації національної економіки в глобальних умовах.

Мета кваліфікаційної магістерської роботи – розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів детінізації національної економіки в глобальних умовах.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі завдання:

- проаналізувати теоретичні підходи щодо визначення суті феномену тіньової економіки;
- з'ясувати причини виникнення явища тіньового сектору в національних економіках;
- дослідити основні методологічні підходи щодо оцінювання рівня тінізації економіки;
- порівняти сучасний стан та рівень тінізації національних економік в країнах ЄС та Україні;
- визначити наслідки існування тіньового сектору та його вплив на функціонування економіки;
- розробити практичні рекомендації щодо детінізації національної економіки України використовуючи зарубіжний досвід;
- сформулювати основні напрямки та шляхи детінізації економіки України

Практичне значення отриманих результатів полягає в розширенні знань, що сприяє більш глибокому розумінню даного феномена та систематизації термінології, пов'язаної з тіньовою економікою. Практична значущість полягає в

тому що результати дослідження можуть бути використані для розробки та впровадження конкретних заходів щодо легалізації тіньового сектору, що позитивно вплине на національну економіку в цілому.

Рік виконання кваліфікаційної магістерської роботи 2024.

Рік захисту роботи 2025.

Ключові слова: тіньова економіка, національна економіка, детінізація, неофіційна економіка, мінізація

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕТІНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК У ГЛОБАЛЬНИХ УМОВАХ.....	6
1.1. Сутність, поняття та різновиди феномену тіньової економіки.....	6
1.2. Основні підходи щодо детінізації національних економік	21
1.3. Методи оцінювання рівня тінізації економіки.....	29
РОЗДІЛ 2. КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ТІНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК У ГЛОБАЛЬНИХ УМОВАХ.....	39
2.1. Оцінка масштабів тіньового сектору у світовій економіці.....	39
2.2. Аналіз та специфіка тінізації економіки в Україні.....	51
2.3. Визначення впливу тіньової економіки на розвиток національної економіки	60
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	66
3.1. Інструменти та заходи державної політики та механізми контролю процесу детінізації національної економік	66
3.2. Зарубіжний досвід детінізації національних економік	71
3.3. Пріоритетні напрямки детінізації економіки України.....	76
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	86

ВСТУП

Тіньова економіка це така економічна діяльність, яка є невидимою для держави і не підпадає під сплату податків. Вона становить значну частину економік багатьох країн світу. Ухилення від сплати податків, неофіційне працевлаштування, незареєстровані підприємства, контрабанда, продажі заборонених товарів – все це, і не лише, є частиною тіньової економіки.

Актуальність даної теми дослідження полягає в зростаючому характері тіньової економіки і в її охопленні майже всіх сфер господарської діяльності, а також в необхідності поглибленого дослідження даного поняття, оскільки досі відсутнє єдине його стале визначення. До того ж, тіньова економіка негативним чином впливає на економічну безпеку країни і знижує її інвестиційну привабливість. Втім, не варто сприймати тіньову економіку як суто негативне явище, адже є і позитивні наслідки її існування. До прикладу, це створення додаткових робочих місць та нагромадження капіталу (коли гроші, які отримані в «тіні», витрачаються на товари і послуги офіційно і таким чином потрапляють вже в офіційну економіку). Основними передумовами виникнення цього явища є корупція, сильна бюрократизація процесів, нерівність доходів населення та надмірне податкове навантаження.

Метою даного дослідження є розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів детінізації національної економіки в глобальних умовах.

Для досягнення мети дослідження були поставлені наступні **завдання**:

- проаналізувати теоретичні підходи щодо визначення суті феномену тіньової економіки;
- з'ясувати причини виникнення явища тіньового сектору в національних економіках;
- дослідити основні методологічні підходи щодо оцінювання рівня тінізації економіки;

- порівняти сучасний стан та рівень тінізації національних економік в країнах ЄС та Україні;
- визначити наслідки існування тіньового сектору та його вплив на функціонування економіки;
- розробити практичні рекомендації щодо детінізації національної економіки України використовуючи зарубіжний досвід;
- сформулювати основні напрямки та шляхи детінізації економіки України

Об'єктом дослідження є процес детінізації національних економік у глобальних умовах.

Предметом дослідження є теоретичні положення та практичні аспекти проведення детінізації національної економіки в глобальних умовах.

Методи дослідження. При виконанні даної роботи були використані такі методи дослідження як аналіз та синтез інформації для розгляду теоретичних підходів і концепцій детінізації, а також для вивчення міжнародного досвіду в цій сфері; статистичний та порівняльний аналіз – для збору та обробки даних щодо тіньових економік різних країн, визначення обсягів тіньового сектору та вивчення його динаміки в глобальних умовах.

Теоретична, методична та практична значущість отриманих результатів – теоретична значущість полягає в розширенні знань, що сприяє більш глибокому розумінню даного феномена та систематизації термінології, пов'язаної з тіньовою економікою. Практична значущість полягає в тому що результати дослідження можуть бути використані для розробки та впровадження конкретних заходів щодо легалізації тіньового сектору, що позитивно вплине на національну економіку в цілому.

Інформаційною базою дослідження слугували праці вітчизняних та зарубіжних вчених, періодичні видання, аналітичні звіти міжнародних організацій, національні статистичні служби, а також наукові матеріали дисертацій, монографій та статей.

Структура даної магістерської роботи складається зі вступу, трьох основних розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Також досі відсутня і єдина класифікація різновидів тіньової економіки, адже різні джерела виокремлюють різну її кількість. Але в цілому, посилаючись на класифікацію ООН, можна визначити три її види: неформальна (легальна); прихована (підпільна) та нелегальна тіньова економіка.

Складність також полягає і у вимірі її обсягів – оскільки вона невидима для держави, оцінити її масштаби можливо тільки приблизно. За різними дослідженнями і підрахунками, розмір тіньової економіки становить від 10% ВВП у розвинутих країнах до 50% ВВП у країнах, що розвиваються. Гостро постає проблема тіньової економіки в країнах, що розвиваються (це країни Африки, Латинської Америки, Східної Європи) – тобто в країнах, де й без цього не найкраща економічна ситуація.

Особливо актуальною і зростаючою нелегальною діяльністю є саме контрабанда – незаконне переміщення товарів через кордон (особливо підакцизних товарів), яка досить поширена у світі, а особливо в прикордонних регіонах України. Превентивними заходами такої діяльності є посилений митний контроль, відслідковування товарів, ретельний огляд при перетині кордону та посилена відповідальність у разі порушення.

Подолання явища тіньової економіки повинно бути здійснено комплексно і на найвищому, державному рівні. Шляхами детінізації та боротьби з тіньовою економікою є створення ефективного антикорупційного правосуддя, встановлення прозорих та сприятливих умов для введення бізнесу, скорочення диференціації доходів населення, зменшення податкового навантаження на підприємства, контроль обігу готівкових коштів, сприяння легалізації трудової зайнятості, а також підвищення самоусвідомлення і обізнаності населення щодо важливості даної теми (тобто заохочувати людей виходити з «тіні»).

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕТІНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК У ГЛОБАЛЬНИХ УМОВАХ

1.1. Сутність, поняття та різновиди феномену тіньової економіки

Одним із найважливіших завдань, що стоять перед сучасною економічною наукою, це формування цілісної системи поглядів на сутність тіньових економічних явищ. Об'єктивні детермінанти тіньового сектора дуже часто виступають предметом наукових полемік, але для вирішення протиріч цього все ще недостатньо. Концепція тінізації економіки, як явища, до кінця не розроблена, і не всі орієнтири розвиненого суспільства в сучасному спрямуванні наукових економічних досліджень досліджені.

Тіньова економіка – являє собою досить непростий предмет дослідження. При цьому вивчення цього явища є важливим для його розуміння. Вплив на економічні процеси, наприклад, формування та розподіл доходів, майна, торгівлю, інвестиції та зростання економіки в цілому може бути занадто значним. Обсяг частки тіньової економіки різняться від країни до країни і можуть мати діапазони за різними оцінками від 20 до 80%. Цю різницю неможливо пояснити лише недоліками методології оцінювання.

Тіньова економіка є особливістю кожного суспільства. Вона існує на всіх етапах його розвитку і на всіх етапах його життя. Тіньова економіка дуже динамічна за своєю природою і їй властивий феномен різних сфер суспільства. Така універсальність визначає життєздатність і різноманітність її проявів. В історії свого існування тіньова економіка спостерігається як в найпростіших формах (неконтрольована господарська діяльність) вже на стадії формування раннього суспільства.

Варто зазначити, що вчені і фахівці з різних галузей науки, торкаючись проблеми тіньової економіки, використовують свої специфічні підходи, критерії і термінологічний апарат, що, безумовно, можна пояснити не лише різним

спрямуванням теоретичних і прикладних цілей і завдань їх досліджень, але і серйозними розбіжностями в їх концептуальних уявленнях про даний феномен. В табл. 1.1 розглянемо основні наукові галузі та їх трактування феномену тіньової економіки.

Таблиця 1.1 - Трактування концепту «тіньова економіка» в різних галузевих спрямуваннях

Галузеве спрямування	Основна характеристика
1	2
Юридичний аспект	Досліджує тіньову економіку в контексті співвідношення порушень правових норм суб'єктами господарювання та визначає його як господарську діяльність, що порушує чинне законодавство. При цьому юристи поділяють тіньову економіку на два сектори – некримінальні («сірі», тобто економічні правопорушення некримінального характеру) і кримінальні («чорні», тобто безпосередньо економічні злочини).
Економічний аспект	Особливістю економічного підходу до тіньової економіки виступає зосередження її негативного впливу на результати державної економічної політики, на ефективність розподілу та використання економічних ресурсів. У той же час відмінністю економічного підходу є дослідження проблем тіньової економіки на глобальному, макро - та мікрорівнях. Одним з аспектів такого підходу є розробка і застосування спеціальних методів оцінки масштабів тіньової економіки. При цьому даний підхід більшість уваги приділяє питанням податкових порушень та досліджує тіньову економіку як деструктивну економічну діяльність, яка завдає виняткової шкоди економічним інтересам держави і суспільства.
Соціальний аспект	Даний аспект відображається в латентних сферах соціально-трудових відносин - порушенні принципів трудового законодавства (тривалості робочого дня, оплати праці тощо), соціальної справедливості (характерна для використання незаконної праці, праці жінок та підлітків), тобто особливих верств залучених працівників; тіньові форми оплати праці (конверти) тощо.
Культурологічний аспект	Цей аспект підтверджує сутність явища тіньової економіки, звертаючи увагу на етичні фактори, їх характер, що обумовлено слабкою культурно-етичною основою бізнес-середовища та підприємництва. У той же час культурологи наголошують на важливості та значущості врахування специфіки національної культури та релігійних традицій, які безпосередньо впливають на ціннісні орієнтації та поведінку суспільства через суспільну свідомість і схильність до толерування неформальній економіці.

Продовження таблиці 1.1

1	2
Статистичний аспект	У статистиці тіньова економіка трактується як економічна діяльність, прихована від офіційних вимірювань і поза офіційною системою обліку що відповідає вимогам міжнародної методології тіньова економіка поділяється на «приховану» (законну економічну діяльність, яка приховується або зводиться до мінімуму суб'єктами господарювання) з метою ухилення від сплати податків, соціальних внесків тощо), «неформальну» (діяльність, що здійснюється фізичними особами, домогосподарствами, які не зареєстровані в установленому законом порядку, ґрунтується на неформальних відносинах) та «нелегальну» (нелегальна) економіка
Інституціональний аспект	Він багато в чому залежить від рівня розвитку соціальних інститутів і залежить від стійких форм економічної поведінки, які проявляються в різноманітні своїх моделей, в тому числі і «тіньових». В силу своєї об'єктивної природи соціальні інститути самі по собі є саморегулюючими і самодостатніми елементами системи ринкових відносин, які, природно, формують пріоритети, позитивні і негативні стимули до діяльності, спрямовуючи поведінку людей у певне русло і, таким чином, створюючи ринок навколишнє середовище більш стабільне і визначене. Іншими словами, даний аспект покликаний зменшити негативні наслідки недобросовісної конкуренції, обмеженої раціональності та опортуністичної поведінки людей, які проявляють себе в різних формах тіньової діяльності
Моральний аспект	Згідно морального підходу, це така економічна діяльність, що порушує загальноприйняті етичні норми, встановлені в суспільстві

Джерело: розроблено автором на основі [1, с.213]

Отже, з інформації наведеної в табл. 1.1 вище ми можемо побачити яким чином відображається характеристика практично кожного аспекту життя, що залежить від наявності тіньових факторів у економіці.

В XX ст. термін «Тіньова економіка» стає популярним в економічній науці. В той же період, вчені-економісти продовжували ігнорувати це явище, вважаючи, що воно має досліджуватися фахівцями кримінального права (юридична галузь відповідальності), криміналістики та інших подібних напрямів науки, що займаються злочинною діяльністю. Проблеми, пов'язані з фактом існування тіньової економіки, привернули увагу дослідників лише наприкінці 60-х – на початку 70-х років XX ст. Її вивчення почалося з пильнішої уваги до економічних особливостей низки країн, що розвиваються.

Першими кроками в цьому напрямі слід вважати здійснені емпіричні дослідження експертів Всесвітнього банку і Міжнародної організації праці. К. Харт

— англійський соціолог, що займався вивченням господарської діяльності в міських трущобах Республіки Гани, вперше ввів в наукову термінологію визначення «неформальний сектор». Однією з перших наукових праць у сфері вивчення тіньових економічних процесів стала опублікована в 1977 році американським економістом П. Гутманном стаття «The Subterranean Economy», в якій автор доводить недопустимість зверхнього відношення до неврахованої економічної діяльності [2]. Не менш широку популярність в кругах фахівців, що цікавилися проблемами тіньової економіки, отримало дослідження «The other path: the invisible revolution in the Third World» [3]. Дана робота на прикладі країни Перу у якості тематичного дослідження та в захоплюючих деталях описує дивовижний і революційний світ так званих неформалів, торговців чорного ринку, які працюють поза законом. Причиною тіньової економіки називаючи величезну складність правового механізму Перу. Щотижня приймаються сотні нових нормативних актів, і жоден приватний підприємець не може сподіватися впоратися з бюрократією. Завдяки детальним польовим дослідженням у даній книзі окреслюються величезні економічні наслідки законів, що регулюють такі різноманітні питання, як будівництво житла, створення промисловості, громадський транспорт і торгівлю. Однак для багатьох читачів найбільшим внеском цієї книги є її політичний аналіз. Автор наводить докази на підтримку своєї теорії про те, що Латинська Америка наближається до завершення етапу своєї історії, подібного до того, який пережили європейські країни, коли на континенті панували меркантилістські режими між 15 і 19 століттями. Він стверджує, що Перу вже переживає революційний і незворотний процес трансформації.

Першою міжнародною конференцією, присвяченою тіньовій економіці, стала проведена в 1983 році конференція в місті Белефелд. На ній були представлено близько сорока доповідей, що стосувалися питань тіньової економіки в умовах різноманітних господарських систем. Наступним кроком була конференція європейських статистиків, присвячена неформальній і прихованій економіці, яка відбулася в Женеві в 1991 році.

Відзначаючи українські реалії, зауважимо, що в нашій країні тіньова економіка почала набирати нових обертів відразу після розпаду СРСР. Незважаючи на те, що наявність тіньової економіки почала звертати на себе увагу науковців ще на початку минулого століття, у 30-тих роках, саме поняття «тіньова економіка» й дослідження з цього наукового напрямку з'явилися значно пізніше. На рубежі 60 – 70-х років XX століття з'явилися перші напрацювання з цієї проблематики і це, переважно, роботи західних спеціалістів. Приблизно в цей же період починають з'являтися поодинокі розробки з цього напрямку і в СРСР. Проте їх принциповою відмінністю від розробок західних фахівців було те, що під впливом радянської ідеології й пропаганди вони розглядали економіку «тіні» не як системне явище, якому властиве відтворення, а як поодинокі випадки цього небажаного явища [4].

В даному контексті доцільно також розглянути передумови та фактори виникнення та розвитку тіньової економіки і появи такого явища як тінізація економіки. До об'єктивних передумов існування сектору тіньової економіки в національних економіках можна віднести наступні фактори:

- диспропорційність у розподілі доходів серед населення (що може призвести до відчуття соціальної нерівності, невдоволеності громадян та до економічної нестабільності в державі);
- корупцію в органах державної влади та місцевого самоврядування (високий рівень корупції, зловживання владою в органах державних інституцій сприяє появі тіньової економіки);
- значну бюрократизацію процесів (так звана «паперова тяганина»- адміністративні складнощі формальних процедур можуть призводити до зайвої втрати часу та грошей громадян, а також спонукати їх до корупції);
- недостатню прозорість та складність податкового законодавства (непередбачувані податкові правила можуть призвести до втрати довіри громадян та бізнесу до системи оподаткування, що може знизити рівень відповідності податковим обов'язкам);

- високе та нерівномірне податкове навантаження (високі податкові ставки та надмірний податковий тягар може спонукати підприємства та громадян до ухилення від сплати податків);
- політична нестабільність, яка спонукає підприємців мінімізувати ризик, перевівши бізнес в «тінь»;
- недостатню само- та правосвідомість населення держави (відсутність правосвідомості громадян може призводити до ненавмисного порушення закону через незнання чи неправильне розуміння вимог);
- заборону на певні види діяльності (окремі види діяльності заборонені в деяких країнах, хоча в інших можуть бути дозволені. Наприклад, розповсюдження наркотичних речовин, торгівля зброєю, азартні ігри);
- прагнення приховати справжні доходи та відповідно уникнути оподаткування;
- недостатню захищеність прав власності (і, як наслідок, так зване «піратство»);
- нестабільність ринку праці (відсутність робочих місць, низькі заробітні плати – все це породжує економіку в «тіні» і спонукає до неї)

В сучасній літературі досі відсутнє єдине стале визначення даного терміну як «тіньова економіка» і різні автори трактують його по своєму. Тож для систематизації знань варто розглянути тлумачення даного феномену зарубіжними та вітчизняними авторами. В табл. 1.2. наведемо основні тлумачення вітчизняних та зарубіжних спеціалістів щодо тіньової економіки.

Таблиця 1.2 - Авторські визначення українських та зарубіжних науковців категорії «тіньова економіка»

Автор	Визначення
1	2
З. Варналій	комплексне соціально-економічне явище, яке представляє собою сукупність неконтрольованих та нерегульованих (як протизаконних, так і законних, але аморальних) економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності щодо отримання надприбутків за рахунок приховування доходів та ухилення від сплати податків [5].

Продовження таблиці 1.2

1	2
А. Ярмоленко	не регульоване суспільством виробництво, розподіл, обмін та споживання товарно-матеріальних цінностей та послуг [6].
С.М. Мочерний, Я.С. Ларіна,	вид економічної діяльності, що спрямований на отримання заборонених доходів, ухилення від державного, наддержавного і громадського контролю та сплати податків під час здійснення легальних видів економічної діяльності [7].
Н. Мушинська	діяльність юридичних та фізичних осіб, орієнтована на отримання доходів від легальних чи протиправних видів діяльності в грошовій або натуральній формі, що не враховуються офіційною статистикою [8].
І. Мазур	складне соціально-економічне явище, яке є сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як незаконних, так і законних, але аморальних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності з приводу отримання прибутку за рахунок приховування доходів та ухилення від сплати податків. Тіньова політика – це комерціалізація адміністративних можливостей і обмеження конкуренції з метою задоволення економічних інтересів окремих груп у супереч з суспільним інтересам [9].
І. Винничук та С. Жуков	Тіньовий сектор економіки є системою взаємопов'язаних відносин, які відбуваються за межами чинних законів та не дозволяють здійснювати прямий і регулярний статистичний облік та податковий контроль [10].
Сміт, Дж. Д.	це ринкове виробництво товарів і послуг, легальних чи нелегальних, які не враховуються в офіційних оцінках ВВП [11].
Фейг Е. Л.	така економічна діяльність, яка не фіксується офіційною статистикою і не потрапляє до ВВП [12].
Томас Дж.	економічна діяльність, яка не включена в національних рахунках держав [13].
Ф. Шнайдер та Д. Енсте	тіньова економіка, яка ще може мати назву підпільна, неформальна або паралельна економіка, включає в себе не тільки незаконну діяльність, але й незареєстровані доходи від виробництва легальних товарів і послуг [14]

Джерело: складено автором на основі [5 - 14]

Отож, не дивлячись на зусилля міжнародного співтовариства та досягнення вітчизняних науковців, на сьогодні відсутнє єдине загальноприйняте універсальне поняття тіньової економіки. Виходячи з цього, можна побачити, що в науковій літературі не сформувалося єдиного трактування даного феномену, але в цілому проаналізувавши дані тлумачення, можна сформулювати що, тіньова економіка – це така економічна діяльність, яка не оподатковується та така, що не відображається в офіційній статистиці і національних рахунках держави.

Водночас, точне визначення цього поняття дати досить важко, оскільки воно видозмінюється, пристосовуючись до змін у державному регулюванні та

оподаткуванні. Як правило, розрізненість позицій обґрунтоване наявністю відмінностей в характері прикладних і теоретичних завдань, що представлені різними авторами, а також у вибраних методиках і методологіях дослідження.

Тлумачення сутності тіньової економіки як суспільно шкідливої діяльності дає змогу повною мірою визначити цей сектор, виявити його внутрішні зв'язки та взаємозалежність відповідних явищ, що дозволяє виявити передумови, фактори і механізми появи та розвитку тіньового сектора економіки як соціально-економічного явища, характерного будь-якій суспільній формації.

Тіньова економіка тісно пов'язана з легальним сектором економіки і є її невід'ємною складовою частиною. Вона використовує ресурси держави, її матеріально-суспільні чинники, робочу силу та інші ресурси, не вступаючи при цьому в офіційні економічні відносини з державою як суб'єктом господарювання.

Типологізація різновидів тіньової економіки по основних її критеріях відображається на рис. 1.1.

КРИТЕРІЙ →	«Біла» тіньова економіка	«Сіра» тіньова економіка	«Чорна» тіньова економіка
СУБ'ЄКТИ →	Менеджери офіційного («білого») сектора економіки	Неофіційно зайняті працівники	Професійні злочинці
ОБ'ЄКТИ →	Перерозподіл доходів без виробництва	Виробництво звичайних товарів і послуг	Виробництво заборонених і дефіцитних товарів і послуг
ЗВ'ЗОК З ОФІЦІЙНОЮ →	Невідривна від «білої»	Відносно самостійна	Автономна

Рисунок 1.1 - Типологізація різновидів тіньової економіки

Джерело: розроблено автором

Можна підкреслити, що тіньова економіка має такі дві основні пов'язані характерні риси:

- незаконна діяльність із метою здобуття неконтрольованого доходу виключно в особистих інтересах;

- здобуття доходу, що повністю або частково виведений із-під фіскального контролю із метою отримання додаткових економічних переваг.

Незважаючи на те, що «тіньовий сектор» скорочує надходження до державного бюджету, в екстремальних ситуаціях (в умовах війни) вона допомагає вирішувати проблеми з дефіцитом товарів або послуг, стримуючи таким чином інфляцію. Можемо висловити думку, що співвідношення позитивного і негативного ефектів тіньової економіки залежить від її масштабу (таб.1.3). Негативні наслідки тіньових процесів проявляються, перш за все, у тому, що поступово деформуються різні соціальні та економічні інститути та базис суспільства. Розглянемо їх докладніше і узагальнимо в табл. 1.3 нижче:

Таблиця 1.3 - Перелік основних негативних та позитивних факторів існування «тіньової економіки»

Негативні фактори	Позитивні фактори
деформація і викривлення ринкового механізму	вища ефективність роботи підприємств тіньового бізнесу
незаконне приховування доходів «тіньовими» підприємцями від оподаткування	збільшення можливостей для отримання додаткових доходів
негативний вплив на стан державних фінансів	можливість уникнення банкрутства підприємства
негативний вплив на фінансово-кредитну систему держави	виконання функції «вбудованого внутрішнього стабілізатора»
створення прихованих бар'єрів для діяльності легальних підприємств	допомога у вирішенні проблем із дефіцитом товарів або послуг екстремальних ситуаціях (наприклад, в умовах війни)
дискримінація на ринку праці (неналежні умови праці)	згладжування соціальних протиріч (неофіційна зайнятість як полегшення матеріального становища мало захищених верств населення)

Джерело : складено автором на основі [15]

Тобто існування тіньової економіки призводить до викривлення ринкового механізму, а також негативно впливає на режим конкурентної боротьби, яка виступає базовою та основною умовою функціонування ринкової економіки.

Ефективність роботи нелегальних підприємств «в тіні» вища за ефективність роботи офіційних підприємств. Це обумовлено тим, що тіньова сфера економіки сплачує менший обсяг податків чи платить взагалі, а це, в свою чергу, дозволяє тіньовим підприємствам збільшувати свої доходи. Отже, такі підприємства набувають серйозних конкурентних переваг у порівнянні з тими суб'єктами ринку, які працюють в легальному (білому) секторі економіки. Втім, все ж наслідки існування тіньових економічних процесів не можна оцінювати однозначно негативно, оскільки наразі очевидно, що елементи тіньової економіки, в чомусь допомагають розвитку офіційної економіки, хоча одночасно з цим і перешкоджають йому.

Така політика укривання доходів підприємствами неофіційного сектора від оподаткування спотворює податкову систему держави, так як вона не доотримує достатньо надходжень податків до бюджету на усіх рівнях, що вже, в свою чергу, призводить до зростання податкового тягара. Нелегальний спосіб ведення бізнесу багатьох підприємств дозволяє їм уникати сплати податків, а це призводить до збільшення податкових відрахувань у правослужняних платників податків. Таким чином, виникнення подібної ситуації стимулює приховування доходів від оподаткування і надалі, що посилює диференціацію доходів та зростання тіньової зайнятості населення.

Також тіньова діяльність підприємств деструктивною мірою впливає на стан державних фінансів. Скорочення державного бюджету впливає на деформацію його структури та бюджетної системи в цілому. Причому, деформуючи бюджетну сферу, тіньовий сектор постійно створює і створює сприятливе для себе середовище, оскільки зменшення доходів бюджету – є причиною недофінансування його витратних статей, таких як державне управління, охорона здоров'я, національна оборона, освіта, правоохоронна система та інших. Особливо гостро це відчувається в умовах кризи, коли законні інтереси та права всього населення, особливо незаможних та слабозахищених верств повинні бути надійно захищені [16].

Явище тіньової економіки також деструктивно впливає на грошово-кредитну систему держави. Невраховані національною статистикою грошові потоки, неможливість контролю над грошовими надходженням та їх структурою, ускладнюють планування обсягів грошової емісії. Деформація грошово-кредитної системи дестабілізує структуру платіжного обороту, дає поштовх збільшенню інвестиційних ризиків, стимулює інфляційні процеси, а також спотворює грошово-кредитні відносини. Порушуються права кредиторів при зловживаннях позиковим капіталом, оголошуються фіктивні банкрутства підприємств та банків, здійснюється шахрайство із субсидіями, субвенціями, дотаціями [18].

Як наслідок, тіньова економіка створює перешкоди для збільшення ефективності офіційних підприємств.

Також тіньова економіка призводить до значних зрушень в соціальній сфері, що включає структуру споживання та умови відтворення робочої сили. Структура споживання змінюється внаслідок несправедливого перерозподілу доходів населення, державної та приватної власності, а також розширення ринків нелегально вироблених товарів та послуг. Насамперед це пояснюється тим, що тіньові доходи спрямовуються в такі галузі економіки, де контроль з боку держави ослаблений, а за рахунок існуючих прогалин у вітчизняному законодавстві та за короткий період часу можна отримувати високі доходи за незначних витрат [19].

Тіньові економічні відносини мають негативний вплив на умови відтворення необхідної робочої сили в легальній (білій) економіці. Так як тіньова сфера економіки приховує свої доходи і не сплачує податки, це дає можливість тіньовим підприємствам за допомогою підвищеної заробітної плати залучати більш кваліфіковану робочу силу, і не думати про її відтворення. Зворотний бік таких високих тіньових доходів полягає у порушенні прав найманих працівників, невиконанні трудових контрактів, недотриманні норм техніки безпеки, а також високий рівень виробничого травматизму, умови праці, які завдають шкоди здоров'ю, відсутність соціальних гарантій та можливостей зростання кваліфікації.

Загалом ми бачимо, що вплив тіньової економіки на державу, всі її сфери, а також на суспільство є швидше негативним ніж позитивним. Водночас, виділяється

ціла низка позитивних сторін тіньової економічної діяльності, які полягають у наступному.

Тіньові економічні відносини значно розширюють можливості додаткових доходів і дозволяють збільшувати доходи працівників, які офіційно зареєстровані на державних підприємствах і перебувають у вимушених відпустках. Значна частина працездатних громадян мають іншу, неофіційну роботу.

Прихована економічна діяльність дає можливість запобігти банкрутству приватних осіб та підприємств.

Тіньова складова виконує функцію «економічної прокладки», що дозволяє згладжувати перепади в економічному розвитку шляхом перерозподілу ресурсів між офіційною економікою та її тіньовою складовою. Це пов'язано з тим, що в періоди економічних криз держави, коли обсяги виробництва вимушено знижуються, виробничі ресурси не пропадають, а перерозподіляються на тіньову економіку і знову повертаються в легальну після їхнього завершення.

Швейцарський економіст Д. Кассел наголосив на тому, що тіньова економіка виконує функцію «вбудованого внутрішнього стабілізатора», оскільки її ресурси поступово переміщуються у легальну економіку. Тобто таким чином, тіньова економіка «підживлює» офіційну економіку, адже тіньові доходи використовуються для придбання товарів та послуг не тільки у тіньовому, а й у легальному секторі економіки, після чого тіньові капітали стають невідділеними від легальних, оподатковуються та згодом інвестуються у виробничу чи фінансову сферу діяльності.

В форс-мажорних обставинах (до прикладу, в умовах війни) тіньова економіка може допомогти вирішити проблеми з дефіцитом товарів або послуг, стримуючи таким чином інфляцію. Як приклад - забезпечення ринку України паливом приватними продавцями в перші місяці війни в основному відбувалося теж за тіньовими схемами.

В результаті хочеться відзначити, що зростання тіньової сфери є однією з ключових проблем в економічному житті держави, оскільки може спричинити повну дезорганізацію життя суспільства і спотворити обсяги і структуру

показників стану економіки. В той же час її невеликий приріст може сприяти поліпшенню добробуту людей, що спричинить в результаті приріст державного потенціалу і поліпшить умови розвитку соціальної сфери.

Отож для того, щоб сформулювати повноцінне визначення і з'ясувати сутність тіньової економіки, необхідно визначити всі її складові та різновиди.

Як вже наголошували вище, в світі досі відсутня єдина стала система критеріальної класифікації тіньової економіки. Але в цілому, відповідно до класифікації ООН, можна виокремити три підвиди (рівні) тіньової економіки, залежно від рівня її «криміналізованості» :

1) Неформальна (неофіційна, легальна) – це незаборонена законодавством економічна діяльність, але та, яка не врахована статистичними органами, не оподатковується чи є незареєстрованою. Тобто вона не обліковується, але існує в рамках діючого законодавства. Прикладом даного рівня тіньової економіки є економічна діяльність домогосподарств, яка в цілому має позитивний соціальний ефект. Наприклад, виробництво продукції домашніми господарствами для власного споживання.

2) Прихована (підпільна) – до такого різновиду економіки належить нелегальне виробництво дозволеної продукції, контрафактна продукція, до прикладу зарплата «в конвертах», навмисне завищення видатків, заниження виручки, доходу, офшорна діяльність.

3) Кримінальна (фіктивна) – це суворо заборонена законодавством діяльність. До фіктивної кримінальної можна віднести корупцію, торгівлю зброєю, наркотичними / забороненими речовинами.

Неформальна і формальна економіка взаємопроникають і тісно пов'язані одна з одною, і часом неможливо визначити точно до якого виду відноситься та чи інша діяльність, це вже залежить від масштабів такої діяльності. Виключення становлять критичні форми прояву тіньової економіки. За сферами економічної діяльності можна ж розрізнити наступні форми тіньової економіки [19, с. 194]:

- фінансова сфера: дана форма тіньової діяльності включає в себе використання неофіційних фінансових операцій, таких як «відмивання грошей» та ухилення від сплати податків, прикладом можуть слугувати офшорні зони, «відмивання брудних грошей», «фінансові піраміди».
- сфера виробництва: виготовлення контрафактної продукції, що охоплює виробництво та продаж підроблених товарів, або ж піратство, яке порушує авторські права. Також у сфері виробництва може включати підробку брендovаних товарів - підробок, фальсифікацію продуктів, бартерні угоди, тощо. Бартерні угоди – в яких товари або послуги обмінюються без використання грошей, в такий спосіб це може використовуватися для уникнення оподаткування.
- сфера торгівлі та збуту : збут контрафактних товарів, контрабанда, фальсифіковані товари.
- сфері послуг: транспортні перевезення, консалтингові фірми - «одноденки», тощо.

Значну частину тіньової економіки становить саме неформальна зайнятість населення. Так, за даними Міжнародної Організації Праці за 2018 рік, майже 2 мільярди осіб у світі працюють неофіційно, а це близько 61,2% світової зайнятості «Висока кількість неформальних працівників у всіх її формах має численні несприятливі наслідки для працівників, підприємств, суспільств і, зокрема, є серйозною проблемою для реалізації гідних умов праці для всіх, зокрема для сталого та інклюзивного розвитку», – наголошує Рафаель Дієс де Медіна, директор департаменту статистики Міжнародної Організації Праці [20]. В залежності від виду зайнятості (офіційна чи неформальна) , таким чином, англійський соціолог К. Харт визначив наступні основні три групи доходів громадян [21]:

1) доходи формальні – заробітна плата та соціальні трансфери (допомога по безробіттю, пенсії і т.і.).

2) доходи неформальні легальні – доходи, що отримані від неофіційної легальної зайнятості (під час підробітків, наприклад на будівництві, у сфері торгівлі, транспортних послуг) або у якості приватних трансфертів (дарунків).

3) доходи нелегальні неформальні – отримані незаконним шляхом (наприклад корупція, крадіжки, продаж заборонених речовин, зброї, тощо).

Прикладами тіньової економічної діяльності можуть бути наступні види економічної діяльності, що наведені в табл. 1.4.

Таблиця 1.4 - Приклади тіньової економічної діяльності

Вид діяльності	Приклад
Незареєстровані підприємства	Підприємства, які не зареєстровані в Податковій Службі, і відповідно, уникають сплати податків на прибуток та ПДВ
Заниження справжніх доходів бізнесу	Приховування справжніх продажів у малому чи великому масштабі
Невідомі джерела доходу	Підприємства чи фізичні особи, які отримують гроші з невідомих джерел доходу
Відмивання брудних грошей	Отримання грошей від незаконної діяльності для їх подальшого переведення в законну
Незаконний обіг товарів	Контрабанда товарів, мито яких не сплачене, або виробництво контрафактних товарів (підробок)
Шахрайство з документами	Використання підроблених ідентифікаційних документів (паспортів, закордонних паспортів, тощо)
«Сумісники»	Працівники, які хоч і працевлаштовані офіційно, але частину зарплати отримують «в конверті»
«Працівники-невидимки»	Люди, що не працевлаштовані офіційно, відтак не сплачують податки. Наприклад: сезонні працівники, торговці, ті хто надають побутові/освітні послуги

Джерело: складено автором на основі [22, с.10]

Як можемо побачити з табл.1.4, все це ілюструє широкий спектр діяльності та діапазон поведінки всередині тіньової економіки. Це вказує на необхідність розробки різноманітних засобів реагування на дане явище та шляхів детінізації. Тіньова економіка є багатогранною проблемою, вплив якої не обмежується лише недоотриманням податкових надходжень. Всі ці фактори і прояви тіньової економічної діяльності об'єктивно потребують впровадження рішучих заходів задля детінізації економіки.

1.2. Основні підходи щодо детінізації національних економік

Тіньовий сектор економіки підвищує негативну значущість корупціоналізації будь-якого суспільства, що є глобальним чинником дестабілізації соціально-економічної ситуації в країні, і це спонукає до пошуку способів детінізації економіки. Детінізація економіки є процесом виведення її з тіньового сектора економічної діяльності і переорієнтація її в напрямку легальних економічних горизонтів, що контролюються державою і суспільством.

Найбільші виклики тінізації глобальної економіки пов'язані не стільки з тривалим історичним періодом її існування, а скільки з глобальним потенціалом і базисом здійснення тіньових економічних операцій. Усе разом це має різні наслідки, ключовими з яких виступають:

- 1) деформація багатьох характеристик конкурентного середовища та основних ринкових інститутів економічної системи;
- 2) зміни сучасних бізнес-моделей;
- 3) економічна поведінка суб'єктів господарювання та психологія *homo economicus*.

Наразі у світі існує близько 70 офшорних юрисдикцій, які активно використовуються компаніями з метою оптимізації оподаткування через міжурядові угоди про уникнення подвійного оподаткування.

Значними є також обсяги тіньової зайнятості (65% від загального обсягу тіньової економіки в ЄС [23] та неврахованих працівників. Останнє особливо посилилося в умовах інтенсифікації міжнародних міграційних процесів після кризи 2015 року та послаблення національного міграційного законодавства з одночасним відкриттям для більш неформальної співпраці, особливо в Європі [24]. Тому він справляє потужний дестабілізуючий вплив на регіональні ринки праці.

Багато секторів економіки підпадають під вплив тіньової економіки, розуміння якої може відкрити шлях до більш толерантного, сталого розвитку. До найбільш масштабних секторів, де має місце тіньова економіка, належать торгівля нелегальними наркотиками, обсяги якої щорічно оцінюються від 426 до 652 млрд.

дол., торгівля людьми –150,2 млрд., незаконне вирубування лісів –52–157 млрд., незаконний вилов риби –15,5–36,4 млрд., незаконний видобуток корисних копалин –12–48 млрд., розкрадання сирої нафти –5,2–12 млрд [25].

Іншими словами, сучасні процеси тінізації світової економіки виходять далеко за межі реальної економічної діяльності локальних та регіональних ринків. Тобто інструментарій детінізації, що використовується державами та їх групами, охоплює широкий спектр міжнародних урядових і неурядових організацій, неформальних форумів країн, громадських і суспільних інституцій, наділених різними функціональними повноваженнями у сфері боротьби з відмиванням тіньових грошей, протидії незаконного виведення капіталу та фінансування тероризму. Разом вони утворюють глобальну фінансову систему з інституційною архітектурою в її основі, яка має універсальний характер і впливає на розвиток усіх секторів економіки.

Цілком зрозуміло, що ці операції щорічно генерують величезні обсяги незаконних фінансових потоків. Експерти МВФ оцінюють розмір тіньової економіки в межах 15–35% ВВП залежно від типу економіки [26]. Це змушує щонайменше 13 трильйонів доларів США працювати в глобальній тіньовій економіці, створюючи перешкоди для виконання національних бюджетів, прийняття рішень і досягнення цілей сталого розвитку. Ці гроші часто активно переводяться в офшорні зони, вкладаються в легальний бізнес і реінвестуються в легальні ринки. Слід також враховувати значне послаблення інститутів державної влади та механізмів кримінального судочинства. До 10 країн із найвищим ризиком відмивання грошей, фінансування тероризму та корупції станом на березень 2023 року належать такі країни як Барбадос, Гаїті, Афганістан, ПАР, Албанія, Буркіна-Фасо, Камбоджа, ОАЕ, Гібралтар та Кайманові острови [27].

Тому наявність, масштаби та негативний вплив тіньової економіки є ключовими аргументами для розвитку політики детінізації. Досягнення її цілей можливе на основі постійного підвищення ефективності інституційної системи детінізації світової економіки, ядром якої доцільно вважати глобальні інституційні

устрої фінансових організацій, але не обмежуємося лише ними у розробці етичних рамок.

Експерти міжнародних організацій демонструють лідерство у дослідженні тіньової економіки, знаходячи потрібних зацікавлених сторін для виконання своєї місії. Більшість із них представляють МВФ, FATF, OECD та Transparency International.

Характеризуючи інституційний механізм детінізації світової економіки, слід насамперед відзначити визначальну роль міжнародних організацій, які відіграють роль важливих інституційних платформ для розробки та впровадження державами інструментів детінізації. Важливу роль у глобальній інституційній системі детінізації світової економіки сьогодні відіграють такі суб'єкти, як:

- міжнародні універсальні організації (такі як ООН, ОЕСР, Рада Європи та Інтерпол);
- міжнародні фінансові організації (Група Світового банку, МВФ, Базельський комітет, ЄБРР);
- міжнародні спеціалізовані установи (Група з розробки фінансових заходів для боротьби з відмиванням грошей (FATF), Спеціальний експертний комітет Ради Європи з оцінки заходів у сфері боротьби з відмиванням брудних грошей, Егмонтська та Вольфсберзька групи)

Водночас FATF по праву вважається ключовою міжнародною спеціалізованою інституцією у сфері детінізації світової економіки. Ця інституція була заснована ще в 1989 році і стала своєрідною реакцією національних урядів країн-членів ОЕСР на зростання загроз нелегального транскордонного переміщення капіталу до набуття ним глобальних масштабів. До сфери позатіньової компетенції цієї інституції, членами якої наразі є 36 держав світу [28], входить розробка та впровадження міжнародних стандартів щодо протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. Зазначена функція реалізується шляхом систематичного моніторингу та контролю за дотриманням країнами-учасницями зазначених стандартів, поглибленого дослідження можливих ризиків тіньової діяльності, створення аналогічних

регіональних організацій FATF та поглиблення співпраці з іншими спеціалізованими міжнародними організаціями та установами.

Значення різних інституцій розподіляються відповідно до міжнародних угод, які, як правило, виникають після глобальних трансформаційних подій. Як, наприклад, Бреттон-Вудс після Другої світової війни, Кінгстон після глобальної енергетичної кризи 1970-х років, коли з'явилися найважливіші організації. Таким чином, глобальна фінансова система може розвиватися як справедливе, законне поле для розподілу глобального ВВП. Детінізація світової економіки та підприємницької діяльності робить цю сферу ще більш привабливою та конкурентоспроможною.

Чинні 40 рекомендацій FATF насамперед спрямовані на формування та постійне вдосконалення існуючих інструментів детінізації як об'єкта глобального економічного регулювання, максимальний захист національних та міжнародних фінансових систем від зловживань у сфері відмивання грошей та злочинного перерозподілу власності. Іншими словами, об'єктом норм FATF є як сама відмита власність (тобто злочинні доходи, які успішно пройшли процедури відмивання), так і гроші, інвестовані нелегально в легальну економіку. На рис.1.2 пропонуємо розглянути різні типи міжнародних організацій, національних органів, приватних гравців та інституціоналізовані поведінкові детермінанти, які всі разом окреслюють загальну інституційну структуру глобальної фінансової системи.

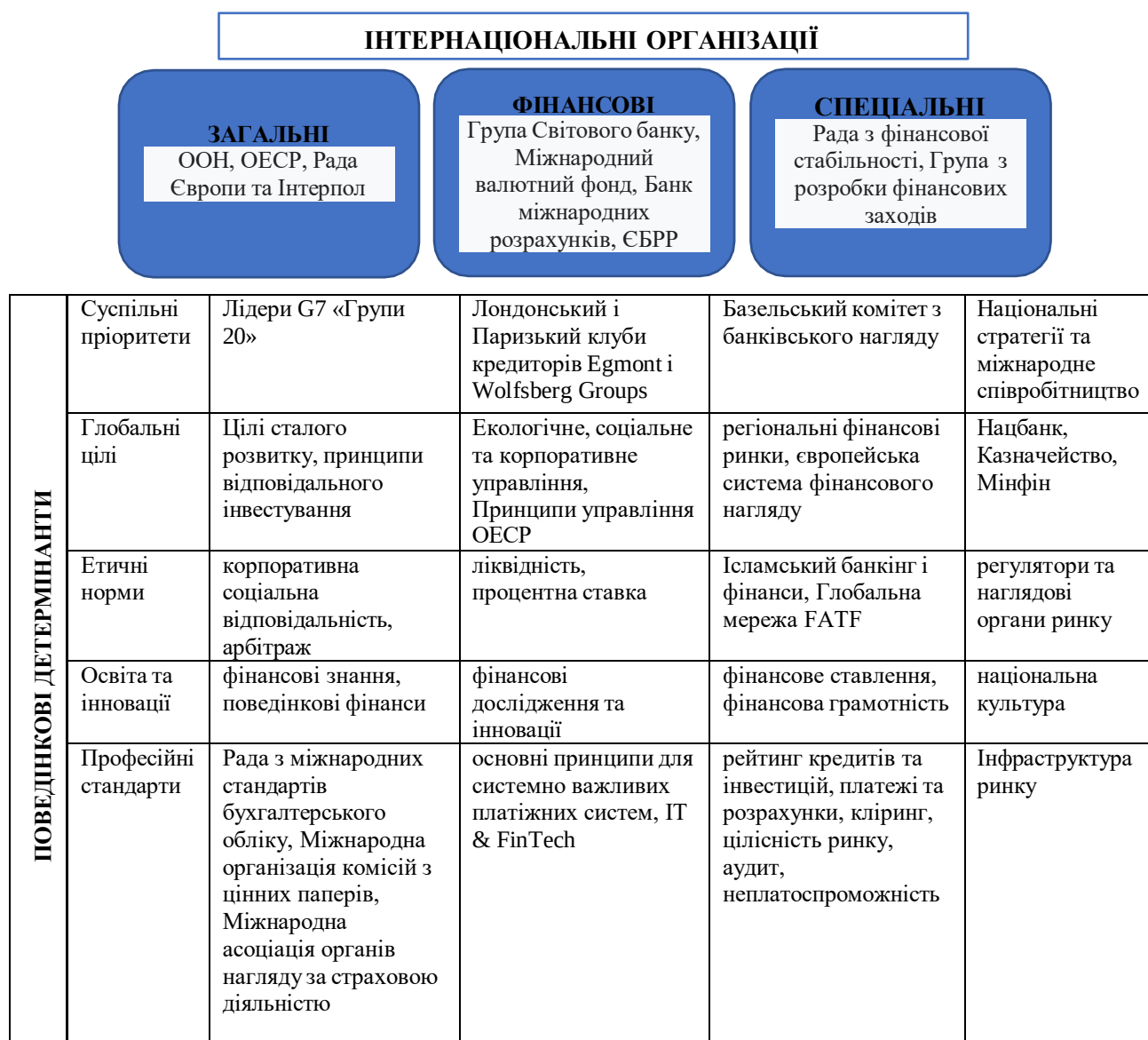

Рисунок 1.2 - Різновиди міжнародних організацій та їх поведінкові детермінанти

Джерело: складено автором на основі [28]

Якщо говорити про економічний зміст категорії «тіньовий капітал», то під ним слід розуміти сукупність економічних відносин щодо накопичення незаконно отриманих коштів з подальшим їх виведенням з-під контролю законної системи обліку та оподаткування з метою розподіляти національний дохід в інтересах обмежених соціальних груп. Підкреслимо, що в тіньовій економіці також створюється додана вартість, яка включає як заробітну плату найманих працівників, так і доходи суб'єктів господарювання.

Останні на стадії розподілу зменшуються на величину корупційної складової, збільшуючи тим самим сукупні доходи суб'єктів тіньової економіки та продовжуючи вже на стадії обміну суспільного продукту.

У зв'язку з цим доречно зазначити, що перша редакція сорока рекомендацій FAFT була складена ще в 1990 році і була спрямована на протидію зловживанню фінансовими системами окремими суб'єктами, які відмивають кошти, отримані від торгівлі незаконними товарами. Зі зростанням масштабів тіньових економічних операцій вищезазначені рекомендації були переглянуті в 1996 році, враховуючи загрози транснаціональної організованої злочинності, вони пов'язані з відмиванням брудних грошей, отриманих від торгівлі зброєю, людьми, підробками, культурними цінностями, об'єктами тваринного світу та ін.

У свою чергу, 2001 рік ознаменувався значним розширенням функціонального мандату FATF до рівня боротьби з фінансуванням міжнародного тероризму та терористичних організацій, що призвело до розробки дев'яти спеціальних рекомендацій у цій сфері. У 2012 та 2023 роках відбулися останні перегляди рекомендацій FAFT, які разом із Спеціальними рекомендаціями були прийняті понад 180 країнами світу як універсальний міжнародний стандарт боротьби з відмиванням грошей.

Система сучасної протидії тінізації економік кожної з країн визначається двома складовими рівнями: рівень національної протидії та рівень наднаціональної протидії. Структурні особливості функціонування національної протидії визначається рівнем та особливостями розвитку кожної конкретної країни та тими повноваженнями, що ними наділені органи, що задіяні в процесі.

Сьогодення міжнародної практики формується міжнародною спільнотою і напрацьовано достатньо різноманітних інструментів протидії тінізації економіки. У табл. 1.5. розглянуто основні чинники появи явища тіньової економіки в розвинених країнах світу.

Таблиця 1.5 - Чинники появи тіньової економіки в розвинених країнах світу

Чинники	Рівень впливу
Зростання податкового навантаження і розміру внеску на соціальне забезпечення	45 – 52%
Якість державних інститутів	12 – 17%
Трансфери	7 – 9%
Регулювання ринку праці	7 – 9%
Державні послуги	7 – 9%
Рівень моралі платника податків	22 – 25%
Вплив всіх факторів разом	78 – 96%

Джерело : [29]

Процес формування економічної політики держави стосовно тіньової економіки полягає в розробці, створенні і затвердженні органами державної влади системи заходів, направлених на обмеження тіньової економіки в країні.

У світовій практиці є досвід використання різних стратегій економічної політики держави відносно тіньової економіки. Спробуємо узагальнити і розглянути їх в наступній табл. 1.6.

Таблиця 1.6 - Стратегії економічної політики держави в контексті боротьби з тіньовою економікою

Види стратегії	Опис і сутність стратегії
Радикально-ліберальна стратегія	Система соціально-економічних, політичних і правових заходів, направлених на великомасштабну легалізацію тіньового бізнесу, якій притаманні ліберальні морально-етичні принципи
Репресивна стратегія	Розширення системи адміністративно-правових заходів впливу на суб'єкти тіньової економіки, особливістю яких є жорстка регламентація формальних норм і правил і неприйнятність ліберальних підходів
Стратегія тіньових відносин	Регулююча дія держави, направлена на максимально можливе усунення тіньової економічної діяльності і її виключення з господарської практики на основі комплексного підходу до вирішення проблеми, – збалансованого використання методів як легалізації, так і протидії тіньовій економічній діяльності

Джерело : розроблено автором на основі [30]

Основною задачею кожної зі сформульованих стратегій є переорієнтація діяльності суб'єктів господарювання з тіньового сектора в офіційний сектор.

Ефективність державної протидії тіньовій економічній діяльності безпосередньо пов'язана з моделлю, що використовується при протидії [30, с.69].

1. **Модель саморегулювання.** За якої відсутній центральний орган по протидії тіньовій економіці, а детінізація економіки здійснюється шляхом «самоорганізації». За даної моделі вважається що тіньова економіка не загрожує нац. безпеці держави. Така модель характерна для розвинених країн.

2. **Модель пріоритетної протидії.** За якої існує авторитетний центральний державний орган по протидії тіньовій економіці, а протидія тіньовій економіці є пріоритетним напрямком. Дана модель сповідує неприйнятність корупції в суспільстві. Регулювання боротьби з тіньовою економікою відбувається методом державного прямого управління. Характерна для країн з плановою економікою.

3. **Модель комплексного підходу.** За даної моделі боротьба з тіньовою економікою відбувається в декількох міжгалузевих органах економічного чи правового спрямування. Протидія тіньовій економіці відбувається методом державного регулювання. Така модель є притаманною для країн, що розвиваються.

Отже, ключовими інструментами в боротьбі з тіньовою економікою є -

1. прозорість податкового, кримінального та цивільного законодавства;
2. достатній рівень оплати праці державних службовців;
3. висока якість надання державних послуг населенню;
4. дієвий механізм захисту прав і свобод громадян від неправомірних дій з боку державних органів;
5. ефективний ринковий механізм;
6. достойний рівень конкуренції на ринку;

Отже, детінізація національної економіки — це складний і багатогранний процес, що вимагає комплексного підходу, який поєднує економічні, правові, соціальні та інституційні заходи. Спільна робота держави, бізнесу та суспільства може значно знизити рівень тіньової економіки та створити умови для сталого економічного розвитку.

1.3. Методи оцінювання рівня тінізації економіки

За своєю природою, справжні обсяги і розміри тінізації економіки важко виміряти, їх можна лише приблизно оцінити. Перш за все, варто зазначити, що єдиного об'єктивного методу обрахунку тіньової економіки не існує. Найбільш визначальним і поважним дослідником в даній царині є австрійський професор-економіст Фрідріх Шнайдер. Загалом, всі методи обрахунку тіньової економіки можна поділити умовно на дві групи - прямі та непрямі, як показано на рисунку 1.3 нижче.

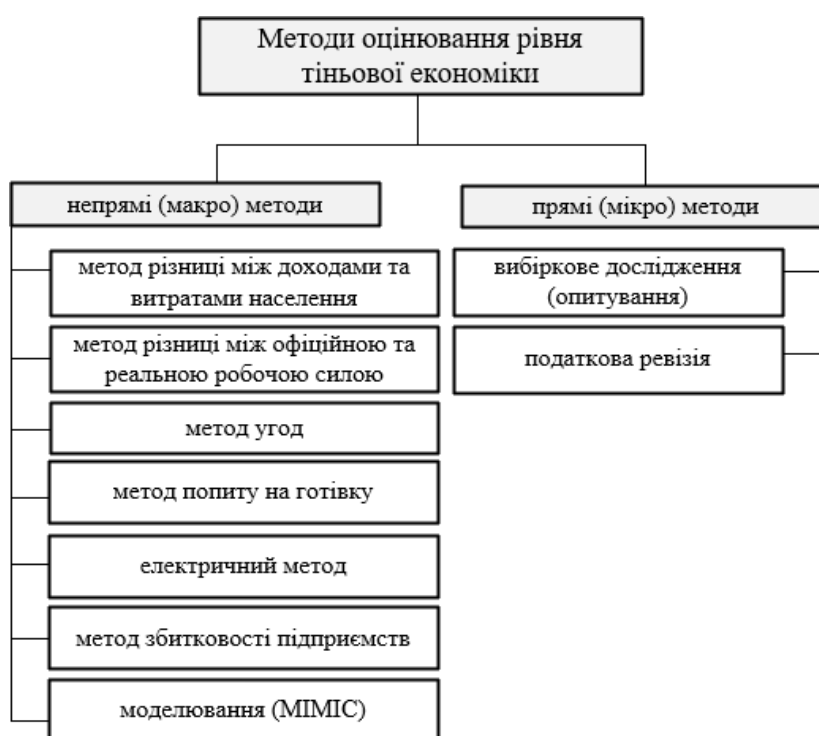

Рисунок 1.3 - Класифікація методів оцінювання рівня тінізації економіки

Джерело: складено автором на основі [31]

– **Прямі методи (або ще їх називають мікрометоди)** – використовуються для дослідження конкретних підприємств.

- **вибіркове дослідження** (оцінка проводиться на основі опитування, вибіркового дослідження - даний метод не є досить об'єктивним);
- **податкова ревзія** (обсяги тіньової економіки оцінюються шляхом аудиторської оцінки оподатковуваних доходів);

– **Непрямі методи (або макрометоди)** – використовуються для дослідження держави чи окремої галузі економіки.

- ***метод різниці між національними витратами та доходами населення***

Метод полягає в тому що оцінка проводиться на основі розбіжностей в статистиці доходів та витрат в національних рахунках;

- ***метод різниці між офіційною та реальною робочою силою;***

За даного методу рівень тіньової економіки оцінюється за скороченням участі робочої сили в офіційній економіці, а також виходячи з припущення щодо базового коефіцієнта участі робочої сили.

- ***метод угод (метод Фейга);***

За даного методу використовуються дані про сукупний обсяг грошових операцій, воно базується на рівнянні Фішера і відображенні взаємозв'язку між офіційним ВВП та кількістю угод, за формулою (1.1). Недоліком цього методу є припущення про базовий рік, в якому немає тіньової економіки та припущення щодо нормального лінійного рівня ВВП та кількості угод.

$$M * V = P * T \quad (1.1)$$

де M – гроші,

V – швидкість обертання,

P – ціна,

T – кількість угод.

- ***метод попиту на готівкову валюту (монетарний метод);***

За даного методу масштаби оцінюються виходячи із попиту на готівкові кошти, бо вважається, що за зростання рівня тіньової економіки, також зростає і попит на готівку.

- ***електричний метод (метод Кауфмана-Каліберда, метод Лацко);***

В основі методу різниця темпів зростання ВВП і темпів зростання споживання електроенергії. Кауфман і Каліберд підтримують ідею про те, що споживання електроенергії є найкращим фізичним показником загальної

(офіційної та неофіційної) економічної діяльності. Цей метод простий, але в ньому є недоліки, адже він не враховує, що деякі види тіньової економічної діяльності не потребують значної кількості електроенергії. Існує такий показник як енергоємність ВВП, що характеризує рівень витрат енергоресурсів на одиницю валового внутрішнього продукту, але дійсно, не всі види економічної діяльності потребують багато електроенергії, або можуть використовувати альтернативні джерела енергії.

- метод збитковості підприємств;

За даного методу визначається мінімальний та максимальний коефіцієнт, в рамках якого знаходиться рівень тіньової економіки. Нижня межа визначається шляхом припущення, що всі збиткові підприємства в офіційній статистиці є прибутковими. А верхня межа визначається шляхом припущення, що незбиткові підприємства показують тільки невикривлені дані, а збиткові в свою чергу приховують справжній обсяг валової доданої вартості та прибутки.

- метод моделювання

Прикладом може слугувати модель MIMIC, яка у 1970-х роках була розроблена Зеллнером, Йорескогом та Голбергером. Модель MIMIC – це такий підхід, що ґрунтується на підтвердженні впливу екзогенних чинників на латентну змінну (тіньову економіку), а також впливу тіньової економіки на макроекономічні змінні. Підхід MIMIC ґрунтується на ідеї, що розмір тіньової економіки не є прямим вимірюваним показником, але його можна приблизно оцінити, використовуючи кількісно вимірювані фактори, що впливають на роботу в тіньовій економіці (наприклад- податкове навантаження та регулювання), а також за допомогою показників (наприклад - обіг готівки та рівень офіційної зайнятості), які відображають тіньову економічну діяльність.

Даний підхід для розрахунку рівня тіньової економіки використовує Фрідріх Шнайдер, адже він є більш достовірним. MIMIC-підхід, як можна побачити з рис. 1.4, виглядає наступним чином і враховує наступні фактори:

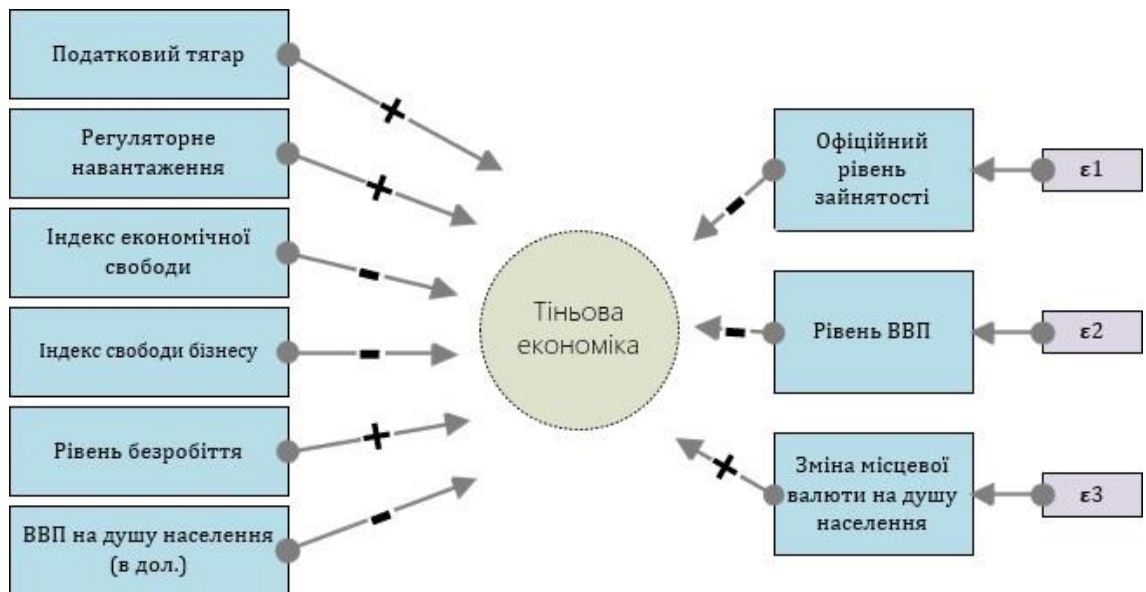

Рисунок 1.4. Підхід MIMIC щодо обрахунку тіньової економіки

Джерело: [31, с.14]

Більш об'єктивними є саме непрямі методи оцінювання, і саме ним надають перевагу при обрахунку рівня тіньової економіки в Європейському Союзі. Непрямі методи, які також називають індикаторними, мають більше макроекономічний характер, в той час як прямі методи є мікроекономічними. Парадоксальним є те, що для обрахунку тіньової (неофіційної економіки) ми можемо користуватися лише офіційними статистичними даними.

В Україні ж існують затверджені в 2020 році Міністерством економіки Методичні рекомендації щодо обрахунку рівня тіньової економіки. Дані методичні рекомендації виокремлюють чотири методи, які на думку Міністерства економіки України є найбільш доцільними та точними при обрахунку інтегральної оцінки рівня тінізації. Це такі методи як [32] -

- метод "витрати-дохід населення";
- електричний метод;
- метод збитковості підприємств;
- монетарний метод

Суперечливим і парадоксальним є те, що при обрахунку тіньової економіки за даних методів, потрібно користуватись знову ж таки - даними офіційної статистики Держстату.

Формальна економіка значно впливає на тіньову економіку. Саме з цієї причини вивчення тіньової економіки в останні роки привернула велику увагу вчених та політиків. Часто моделі множинних індикаторів та множинних причин застосовуються для оцінки розміру та розвитку тіньової економіки для конкретного сайту.

Ця модель дає нам інформацію про взаємозв'язок між причинами та індикаторними змінними, а також прихованою змінною, в даному у разі тіньової економікою, з коваріаційних структур. Оскільки більшість макроекономічних змінних не задовольняють вимогам стаціонарності, довгострокова інформація втрачається при використанні початкових різниць. Використовуючи цю модель, ми продемонструємо підхід, який дозволяє заявнику отримати точні оцінки розміру тіньової економіки.

Визначити та виміряти тіньову економіку непросто. І через це до тіньової економіки привернуто увагу вчених із усього світу. Вчені працювали над створенням методів, що фіксують приховану, тіньову економічну діяльність. Найбільш поширений метод використання включає приховану економічну діяльність, яка сприяє офіційному зростання національного доходу Але ([Feige 1990] сказав, що ухилення від сплати податків є лише частиною прихованої (тіньової) економіки. Декілька інших досліджень, у тому числі [Friedrich Schneider and Enste 2000] та [Dreher and Schneider 2010] дійшли висновку, що в деяких країнах тіньова економіка досягає і навіть перевищує 70% ВВП, і лідирують у цьому країни, що розвиваються.

У літературі є безліч досліджень, у яких вивчається вплив тіньової економіки. Ці дослідження показують, що наявність тіньової економіки впливає як на рівень фіскальної політики, так і на її циклічність [Чічек та Елгін, 2011]. Наявність тіньової економіки також впливає на забезпечення соціального стану економіки [Фрідріх Шнайдер та Енсте, 2000 р.], грошову базу [Танзі, 1983], справедливий розподіл доходів [Хатипоглу та Озбек, 2011 р.], діловий цикл [Елгін, 2012 р.] та загальну факторну продуктивність [D «Еразмо та Москосо Боедо, 2012 р.].

Збільшення кількості статей свідчить про високу увагу до економічного аналізу тіньової економіки.

Однак, різні підходи та методології були запропоновані і певною мірою використовувалися в літературі для одержання реалістичних оцінок рівня тіньової економіки. [Фрідріх Шнайдер, 2005 р.] але нещодавно [Орсі, Раггі та Туріно, 2012 р.] з'явилися відмінні погляди та порівняння різних способів оцінки розміру тіньової економіки. Вони відрізняються від попередніх за різними параметрами, але всі вони ґрунтуються на використанні різних економетричних методів.

Для оцінки розміру тіньової економіки найбільш широко використовуються три різні типи методів, як вже було перераховано вище - прямі методи, непрямі методи та підхід МІМІС.

Непрямі підходи, також іноді мають зву «макро-методи», засновані на уявленні про те, що економічна діяльність, офіційна або прихована, залишає після себе сліди, що можна відстежувати або індикатори, такі як споживання електроенергії, використання і обіг валюти, транзакції, офіційне залучення робочої сили в виробничому процесі, і так далі. По суті ці методи використовують за допомогою спостереження за показниками в різних економетричних специфіках з метою оцінки справжнього рівня економічної активності.

Вирахування зареєстрованої економічної активності із оцінки реальної економічної діяльності і може дати результат по обсягам тіньової економіки.

Основні непрямі макро-методи базою розрахунку мають один показник економічної активності. Наприклад, транзакційний підхід заснований на припущенні, що відношення транзакцій до ВВП є постійним. Обсяг транзакцій розраховується як добуток грошової маси (готівки та поточних депозитів) і швидкості обігу. Визначаючи базовий рік, у якому рівень тіньової економіки, ймовірно, буде дуже низьким (в ідеалі нульовим), метод відстежує зростання загальної економічної активності у часі, спостерігаючи зростання обсягу транзакцій. Вирахування офіційного ВВП дає розрахункове значення тіньової економіки.

Обмеженням методу є те, що транзакції є недосконалим показником економічної активності. Наприклад, деякі транзакції не пов'язані з отриманням доходу, деякі грошові кошти використовуються як засіб заощадження, а готівка та депозити чутливі до процентних ставок та темпів інфляції, а для транзакцій також використовуються кредитні картки та інші способи оплати. Так само кілька вчених піддали сумніву припущення про постійне співвідношення транзакцій до ВВП.

Критики вказують, що методи здійснення транзакцій, а отже, й обсяг транзакцій на одиницю ВВП, змінюються протягом часу і варіюються залежно від країни, що може призводити до помилок в оцінці тіньової економіки конкретної держави.

Підхід, що ґрунтується на попиті на валюту, заснований на припущенні, що тіньові операції здійснюються переважно з готівкою, щоб не залишати доказів, які б можна було виявити владним структурам. Відповідно до цього припущення, збільшення розміру тіньової економіки пропорційно збільшує попит на готівку. Цей метод контролює фактори, які природним чином впливають на попит на готівкові кошти, наприклад, платіжні звички населення і дрібних підприємців, відсоткові ставки, розповсюдження платіжних карток і т.д. Це відбувається шляхом регресії відношення грошових коштів до депозитів на чинники природного попиту разом із набором факторів, що провокують тіньову економіку.

Підвищений попит на готівку (той, що не пояснюється факторами природного походження) - пояснюється операціями в тіньовій економіці. Цей метод відносно простий у застосуванні і тому використовується у багатьох країнах. Критика методу включає той факт, що не всі операції в тіньовій економіці проводяться з готівкою, багато факторів, що сприяють тіньовій економіці, такі як податкова мораль, часто не враховуються через відсутність даних, а також визначення базового рівня, що включає нульове значення.

Тіньова діяльність складна та суб'єктивна. Описані попередньо макро-методи спираються на один показник економічної активності. І, навпаки, метод «Multiple Indicators Multiple Causes» (MIMIC) одночасно розглядає кілька факторів існування та зростання тіньової економіки (наприклад, податковий тягар, нормативний тягар,

ставлення до сплати податків, безробіття тощо), а також множинні ефекти або показники тіньової економіки (наприклад, рівень участі в робочій силі, відпрацьований час на тиждень і т.д.).

МІМІС розглядає обсяг тіньової економіки як приховану (сіру) змінну та визначає структурні рівняння співвідношення тіньової економіки з її причинами та індикаторами. Маючи дані про передбачувані причин і індикатори, можна оцінити параметри моделі за максимальним рівнем правдоподібності. За параметрами можна оцінити відносний розмір тіньової економіки в одній країні в певний період часу в порівнянні з іншою.

Щоб отримати оцінку фактичного розміру тіньової економіки, відносні оцінки мають бути відкориговані з використанням абсолютного показника тіньової економіки, який вже є відомий або вважається правильним. Часто оцінки МІМІС коригуються з використанням оцінок, заснованих на підході попиту на валюту, що робить абсолютні значення чутливими не тільки до припущень МІМІС, але також і припущення (і помилки) підходу, заснованого на попиті на валюту.

Переваги підходу МІМІС включають його гнучкість, оскільки дослідник може включити будь-який перелік факторів та індикаторів, які він вважає доцільними; хоча цю гнучкість також можна розглядати як недолік, оскільки різні причини/показники призводять до різних оцінок, а вибір причин/показників для використання дещо суб'єктивний.

Але даний підхід МІМІС також має ряд недоліків та піддається різкій критиці. Його оцінки чутливі до методу калібрування, і на даному етапі немає єдиної думки про найбільш підходящому методі калібрування. Оцінки МІМІС також можуть бути нестабільними стосовно змін у специфікації вибірки або моделі (наприклад, Helberger and Knepel, 1988). Нарешті, як і у випадку з іншими макро-методами, важко зрозуміти, які компоненти тіньової активності фіксуються цим методом (Buehn and Schneider, 2013).

Інша група, прямі методи, спираються на прямі спостереження на мікрорівні, такі як аудит доходів чи обстеження. Це найдорожчі та найбільш трудомісткі методи, але їм вдається подолати багато обмежень, характерних непрямим

методам. Прямі методи рекомендуються для тієї ситуації, коли важливо точно визначити, яка частина виробництва піддається оцінці, і коли важлива стабільність вимірювальних показників. Вони також мають перевагу, оскільки надають детальну інформацію про структуру тіньової економіки по різних секторах, регіонах, підприємствах та окремих особах.

Метод товарних потоків виходить з тієї ідеї, що рух вартості від виробництва до споживання вибудовується для певної найбільш важливої продукції та товарних груп. Метою використання такого методу є створення специфічної балансової моделі. У тому випадку, коли виробництво певного товару та його імпорт нижче загального споживання, то слід вирішити, яка категорія інформації (дані про виробництво чи імпорт) надійніша і розрахувати залишок.

Метод за показником зайнятості «Palermo» використовується італійською Національною службою статистики ISTAT, яка визнана у всьому світі найкращою у питаннях виявлення характеристик тіньової економічної діяльності [34]. Італійські фахівці головну увагу приділили дослідженню витрат робочої сили. В підсумку спеціально проведеного дослідження домашніх господарств було отримано первинні дані. При цьому дослідження проводяться за принципом випадкової вибірки. Питання, що ставляться під час обстежень домашніх господарств, що стосуються того часу, який відпрацьовують опитувані особи в певній галузі. Перевага даного підходу полягає в його достовірності, тому що опитувані вільно говорять про час і приховують, як правило, лише доходи. Після цього отримана інформація екстраполюється на головну сукупність та перераховується на показники відпрацювання людино-днів. Таким обстеженням визначається реальне застосування трудових ресурсів в будь-якій галузі.

Отже, незважаючи на певні успіхи статистики в оцінці розмірів та масштабів тіньової економіки, методологічні підходи, методичне та інформаційне забезпечення розрахунків обсягів діяльності тіньового сектора потребують значного удосконалення. Серед головних проблем варто визначити відсутність комплексного підходу до вивчення цієї сфери економічної діяльності. Окрім того, важливо зосередити увагу на розробці інструментів для дослідження всіх етапів

виробничого процесу в тій частині економіки, що належить до тіньового сектору. Використовуючи різні методи обрахунку рівня тіньової економіки, його результат завжди буде варіюватися і відрізнятися. Особливість тіньової економіки якраз і полягає в тому, що її обсяги неможливо виміряти точно, можливо лише приблизно оцінити. Найточнішого методу для обрахунку поки не існує. У всіх без винятку методик є свої як переваги, так і недоліки. Якщо можливо, слід використовувати кілька методів.

РОЗДІЛ 2

КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ТІНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК У ГЛОБАЛЬНИХ УМОВАХ

2.1. Оцінка масштабів тіньового сектору у світовій економіці

Оцінка масштабів тіньового сектору у світовій економіці є складним і багатограним завданням, оскільки цей сектор охоплює різноманітні форми нелегальної та неформальної економічної діяльності. Для визначення обсягів тіньової економіки використовуються різні методи, проте всі вони мають свої недоліки і можуть дати лише орієнтовні результати.

Перш ніж оцінити масштаби тіньового сектору в світовій економіці, розглянемо які основні фактори останніми роками були ключовими при формування національних економік країн світу.

Світова економіка продовжує повільно відновлюватися після потрясінь, пов'язаних із пандемією COVID, повномасштабним вторгненням росії в Україну та кризою вартості життя. Аналізуючи попередні роки, можна говорити про неабияку стійкість економіки. Незважаючи на викликані війною проблеми на ринках енергоносіїв та продовольства, а також безпрецедентне посилення глобальних грошово-кредитних умов з метою подолання найвищою за десятиліття інфляції, розвиток світової економіки сповільнився, але не зупинилася.

Однак зростання залишається повільним та нерівномірним, при цьому розбіжності у світовій економіці збільшуються. Наприкінці минулого року світова економічна активність минула нижню точку спаду, а інфляцію, як загальну так і основну (базову), поступово вдається взяти під контроль. Відтак, повноцінне повернення економіки до тенденцій, що існували до пандемії та воєнних дій стає дедалі більше недосяжним, особливо в країнах, де лише відбувається формування базових економічних принципів.

Згідно з прогнозом Міжнародного валютного фонду, зростання світової економіки, яке у 2023 році склало, за оцінкою, 3,2 відсотка, продовжиться такими

ж темпами у 2024 та 2025 роках [35]. Очікується, що у країнах з розвинутою економікою буде спостерігатись невелике підвищення темпів зростання, в основному пов'язане з відновленням економічної активності у зоні євро після низьких темпів зростання у 2023 році, у той час як у країнах з тим, що формується ринком та країнах, що розвиваються, як очікується, у 2024 та 2025 роках, буде спостерігатись стабільне зростання з регіональними відмінностями.

У річному вимірі наприкінці 2022 року зростання світової економіки пройшло нижню межу в 2,3 % невдовзі після того, як медіанний загальний рівень інфляції досяг максимального рівня 9,4 %. Згідно з останніми прогнозами МВФ, зростання у 2024 р. та 2025 роках залишиться на стабільному рівні приблизно 3,2 %, при цьому медіанний загальний рівень інфляції знизиться з 2,8 % наприкінці 2024 року до 2,4 % наприкінці 2025 року.

Прогнозується, що загальний рівень глобальної інфляції знизиться із середньорічного значення у 6,8 % у 2023 році до 5,9 % у 2024 році та 4,5 % у 2025 році, при цьому країни з розвинутою економікою повернуться до своїх цільових показників інфляції раніше [35].

Проте виникають значні розбіжності у рівні розвитку країн. Уповільнення економічного зростання має більш виражений характер у країнах з ринковою економікою, і країнах, що розвиваються. Серед країн із розвинутою економікою темпи зростання у США перевершили очікування завдяки сталому рівню споживання та інвестицій, тоді як у зоні Європи прогноз економічної активності спрямовано у бік зниження. Багато країн з ринковою економікою, що формується, демонструють достатню стійкість, а темпи зростання їх економіки перевершили очікування, при цьому помітним винятком став Китай, який стикається зі зростанням стримувальних факторів, пов'язаних із кризою у сфері нерухомості та зниженням стабільності в економіці. Останні прогнози зростання відображено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1 - Перспективи розвитку світової економіки 2023-2025 р.р.

	2023	2024	2025
Світовий обсяг виробництва	3,2	3,2	3,2
Країни з розвинутою економікою	1,6	1,7	1,8
США	2,5	2,7	1,9
Зона євро	0,4	0,8	1,5
Німеччина	-0,3	0,2	1,3
Франція	0,9	0,7	1,4
Італія	0,9	0,7	0,7
Іспанія	2,5	1,9	2,1
Великобританія	0,1	0,5	1,5
Канада	1,1	1,2	2,3
Інші країни з розвинутою економікою	1,8	2,0	2,4
Країни з економікою, що розвивається	4,3	4,2	4,2
Країни з економікою, що розвивається, Країни Азії	5,6	5,2	4,9
Китай	5,2	4,6	4,1
Індія	7,8	6,8	6,5
Країни з економікою, що розвивається, Країни Європи	3,2	3,1	2,8
Латинська Америка і Карибський басейн	2,3	2,0	2,5
Бразилія	2,9	2,2	2,1
Мексика	3,2	2,4	1,4
Близький Схід і Центральна Азія	2,0	2,8	4,2
Саудівська Аравія	-0,8	2,6	6,0
Країни Африки (на схід від Сахари)	3,4	3,8	4,0

Джерело : складено автором на основі [35]

Останні прогнози підтверджують, що зростання світової економіки сповільнюється по мірі того, як інфляція знижується з досягнутого у минулому році максимального за кілька десятиліть рівня. Скорочення світового реального ВВП на душу населення, що часто відбувається під час глобальної рецесії, не передбачається у базовому сценарії в найближчій перспективі.

Оцінюючи перспективи світової економіки у 2025 році, існує два сценарії подальшого її розвитку [36].

Перший сценарій на 2025 рік для більшості країн полягає у пошуку мирових угод та налагодженні ланцюгів постачання продуктів харчування по всіх континентах з умовою того, що буде знайдено оптимальний варіант економічних

інтересів великих гравців. Це супроводжується зниженням або завершенням військової активності в Україні, поновленням обліку екологічних та споживчих інтересів світу, завершенням доби монетарних стимулів як основного тригера активності для зміни цін на товари та валюти, а отже, і завершенням періоду інфляційних перегонів.

Тому що всі інфляційні проблеми останніх років стали особливо гострими саме через те, що ніхто не хотів поступатися економічними темпами зростання іншим країнам, незважаючи на зростання безробіття, голоду, економічної невизначеності [28].

Україна за такого сценарію отримає сильний поштовх для економічного відновлення, оскільки є аграрною країною і в такій активності будуть зацікавлені найбільші споживачі – Китай, Європа, Африка.

Другий сценарій для світу полягає у посиленні всіх існуючих процесів, доведенні їх до крайньої точки внаслідок нездатності політичних еліт дійти домовленостей. За такого сценарію війна в Україні не припиниться, а в усьому світі продовжиться зростання безробіття, цін та голоду. Підсумком такого розвитку подій буде посилення значущості монетарних інструментів та безрезультативність їх використання.

США намагатимуться врятувати власну економіку, допомагаючи Україні воювати, а свій фондовий ринок вони підтримуватимуть за рахунок світової спекуляції. В результаті світові індекси будуть вести себе волатильно на тлі продовження зміни облікових ставок, а реальний сектор страждатиме, бізнеси поступово закриватимуться. Безліч людей по всьому світу буде доведено до критичного стану, що може призвести до масових соціальних та політичних протестів.

Останні роки свідчать, що рівень тінізації економіки основної більшості країн світу має усереднене значення та в загальному не перевищує 30%. В той же час, для країн з низьким та середнім рівнем економічного розвитку характерним є більша частка прихованого сектору економіки, обсяги якої досить часто перевищують 40% (див. табл. 2.2)

Таблиця 2.2. - Розмір тінізації економіки в деяких країнах світу (% ВВП)
(включаючи прогностні показники) [37]

Країна	Період, рік					Усереднене значення
	2011	2016	2017	2020	2025	
Світ	23,1	22,66	22,5	22,11	21,39	22,35
Австралія	12,82	11,4	11,09	10,24	8,89	10,85
Азербайджан	47	67,04	66,12	56,73	58,38	58,05
Бразилія	35,57	34,76	34,75	34,48	34,2	34,69
Болгарія	30,28	29,93	29,85	29,56	29,56	30,06
Канада	14,82	14,4	14,15	13,95	13,8	14,3
Китай	10,53	10,15	10,17	10,05	9,9	10,12
Естонія	27,78	28,48	28,4	28,09	26,46	27,83
Гонконг	14,39	14,2	14,14	13,88	13,65	14,05
Індія	18,62	17,22	16,55	15,7	13,6	16,35
Ірландія	14,74	14,17	13,59	13,57	12,78	13,84
Італія	26,24	26,32	26,5	26,56	26,37	26,37
Японія	10,22	10,08	9,89	9,42	7,86	9,5
Латвія	24,45	24,57	24,17	23,21	20,79	23,61
Литва	27,87	26,27	26,01	25,54	25,79	26,23
Малайзія	28,83	23,24	22,9	21,9	21	23,6
Пакистан	32,5	31,78	31,99	32,41	33,89	32,46
Польща	24,59	23,68	23,42	22,95	22,13	23,33
Сінгапур	11,57	12,54	12,88	13,36	14,06	12,86
Південна Африка	23,48	23,29	23,33	23,71	24,19	23,59
Туреччина	27,43	25,72	24,95	23,85	21,55	24,7
Україна	45,16	45,96	46,12	46,1	45,98	45,84
Великобританія	11,83	11,47	11,29	11,19	10,83	11,33
США	8,2	7,78	7,69	7,42	6,94	7,59

Виходячи із результатів представлених прогнозів представниками АССА (міжнародна професійна бухгалтерська організація) рівня прихованої економіки в визначених країнах світу на 2025 рік, свідчать про те, що стабільна динаміка відсутня, особливо до зниження обсягів тіньових фінансових операцій в більшості країн, що аналізуються. Однак виділяється Австралія, Індія, Японія, Латвія та Малайзія, там прогностні значення 2025 року є нижчими за показники 2017 року приблизно до 3%. В середньому прогностне зниження рівня тінізації в даних країнах коливається в межах 3-5%. Більшість країн потенційні значення рівня тіньової

економіки практично тотожні їх поточним значенням. Азербайджан має прогнозний рівень тінізації, що збільшено на 11% порівняно з 2011 роком.

В Латвії, зокрема, існує план на 2023-2025 роки, який має забезпечити щорічне зниження загальної частки тіньової економіки Латвії на 1 % від валового внутрішнього продукту, із застереженням, що у країні стабільно розвиватиметься економіка.

Існують два регулярні дослідження тіньової економіки в Латвії, але їх результати суттєво відрізняються, не в останню чергу через відмінності в методах. Дослідження показує, що торік тіньова економіка в Латвії склала 26,5% ВВП, що на 0,1 процентного пункту менше, ніж роком раніше. У Литві 2022 року цей показник становив 25,8%, а Естонії - 18%. Водночас, частка тіньової економіки у ВВП Латвії минулого року склала 19,9%.

Попри те, у цих двох дослідженнях спостерігаються протилежні тенденції: в одному вектор розвитку тіньової економіки висхідний, а в другому дослідженні - низхідний. Згідно з першим дослідженням, до 2025 року тіньова економіка в Латвії має зменшитися до 23,5%, а згідно з другим дослідженням - до 16,9%, що, ймовірно, буде нижчим за середньоєвропейський рівень.

У 2020 році по всьому світу виникла пандемія коронавірусу, яка спричинила серйозну рецесію майже у всіх країнах. Одним із наслідків цього стало значне зростання середнього показника розмір тіньової економіки до 17,87 % ВВП у 28 країнах ЄС.

Порівняно з 2019 роком це середнє зростання є надзвичайно високим і становить 1,59 відсоткового пункту (або на 9,8%) і є найвищим показником за останні 20 років. Під час такої рецесії ключовими рушійними факторами є падіння ВВП і значне зростання рівня безробіття за такого різкого зростання тіньової економіки, оскільки люди намагаються компенсувати свої офіційні втрати доходу при зростанні рівня тіньової економіки.

Згідно рис. 2.1 можемо побачити, що серед європейських країн з найменшим за обсягом тіньової економіки є Швейцарія, (обсяг тіньової економіки становить

5,6 % ВВП) , а найбільшим – Болгарія із значенням тіньової економіки 33,1 % від ВВП.

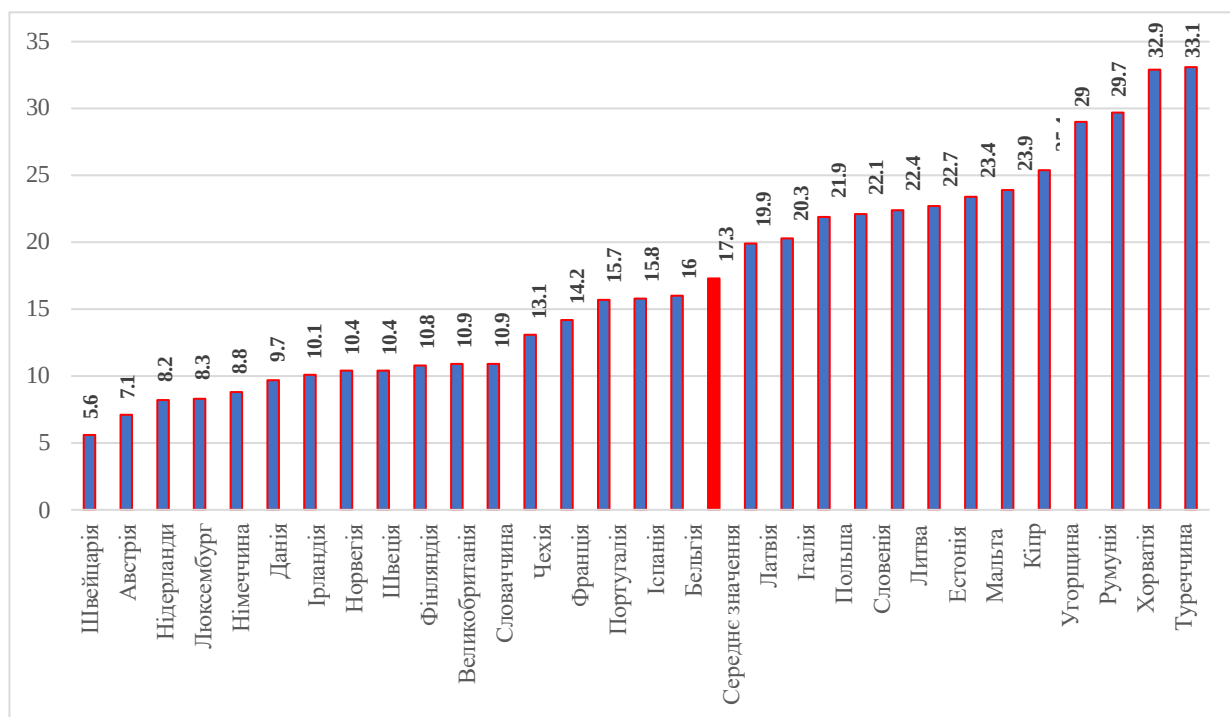

Рисунок 2.1 - Розмір тіньової економіки 31 європейської країни у 2021 р. (у % від ВВП) [38, с. 307]

Загалом можна спостерігати таку тенденцію, що країнами з найменшим обсягом тіньової економіки є країни Західної Європи, а країни з найбільшим обсягом це переважно балканські країни чи країни з пострадянським минулим.

У таблиці 1 додатку А наведено розміри тіньової економіки 27 країн ЄС + Великобританії (до 2020 р.) за 2003–2022 рр. Найбільше зростання рівня тіньової економіки на 3,13 % відбулося в Хорватії, зростання із 26,43% офіційного ВВП у 2019 році до 29,56% ВВП у 2020 році; наступне найбільше зростання (2,81 відсоткових пунктів) спостерігалось в Болгарії, де тіньова економічна діяльність зросла з 30,12% ВВП у 2019 році до 32,93% ВВП у 2020 році. Також зростання на 0,77 процентного пункту було виявлено у Фінляндії, де рівень тіньової економіки піднявся з 10,59% ВВП у 2019 році до 11,36% ВВП у 2020 році; друге найнижче зростання 0,92 процентного пункту відбулося в Данії з 8,92% ВВП у 2019 році до 9,84% ВВП у 2020 році.

Аналізуючи розвиток тіньової економіки в трьох країнах, які не входять до ЄС, але входять до складу країн ОЕСР, як і у випадку із 28 країнами ЄС, тіньова економіка цих трьох країн, різко зросла з 2019 по 2020 рік: у Норвегії з 10,8 до 11,62% ВВП, у Швейцарії від 5,5 до 6,1%, а в Туреччині від 29,40 до 32,54%. Найбільше зростання (на 3,14 п.п. або 10,4%) відбулося в Туреччині. Завдяки досить сильному пожвавленню економіки у 2021 та 2022 роках можна прогнозувати невелике зниження тіньової економіки — приблизно на 0,42 п.п. — у цих трьох країнах.

Якщо ми розглянемо ці три європейські країни та 28 Країн ЄС разом, то побачимо, що середній розмір тіньової економіки 31 країни Європи становив 22,4% у 2003 році, зменшився до 19,4% у 2008 році, а потім збільшився до 19,9% у 2009 році, і знову знизився до 16,20% у 2019 році.

Далі в табл. 2.3 розглянемо та проаналізуємо розвиток тіньової економіки високорозвинених, але неєвропейських країн ОЕСР, а саме - Австралії, Канади, Японії, Нової Зеландії, та США за період з 2003 по 2022 рр.;

Таблиця 2.3 - Розмір тіньової економіки 5 високорозвинених неєвропейських країн ОЕСР за 2003–2022 рр. (у % від ВВП)

Країна/рік	2003	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Австралія	13,7	10,3	10,3	9,8	9,4	9,2	8,9	9,71	9,52	9,31
Канада	15,3	12,2	10,3	10	9,8	9,6	9,4	10,32	9,74	9,95
Японія	11	9,2	8,4	8,5	8,6	8,5	8,2	9,1	8,84	8,56
Нова Зеландія	12,3	9,6	8	7,8	7,4	6,9	6,8	7,86	7,25	7,63
США	8,5	7,2	5,9	5,6	5,4	5,1	4,8	6,11	6,56	6,1
Інші країни ОЕСР	12,2	9,7	8,6	8,3	8,1	7,9	7,6	8,6	8,4	8,31

Джерело: [38, с.308]

Результати представлені в табл. 2.3 показують сильне збільшення економіки в тіні цих 5 країн із зростанням із 7,6% (середнє значення ВВП 2019 року) до 8,6% ВВП у 2020 р.: зростання на 1,0 п.п. або 13% (детальніше див. табл. 2.3).

Отже, результат дослідження дає підстави зробити висновок про недостатню результативність наявного інструментарію протидії тінізації економіки в переважній більшості країн світу. Виходячи із того, що існує значне різноманіття стримувальних та стимулюючих факторів впливу на ринкових суб'єктів, спрямованих на вилучення грошових потоків з тіні, їх ефективність залишається досить невисокою, а поточні обсяги приховування доходів набагато вищі за обсяги виведеного з тіньового обігу капіталу. Основною причиною даної ситуації є невідповідність між відображеними на державному рівні обсягами тінізації релевантним їх значенням.

Наступним етапом проведемо дослідження таких показників для країн які пояснюють прямий зв'язок між значеннями індексів міжнародної конкурентоспроможності, індексу сприйняття корупції та рівнем тінізації економіки, що видно з рис.2.2: обсяг тіньової економіки в тих країнах більший, у яких, як правило, толерантність до корупції вища, а індекс міжнародної конкурентоспроможності нижчий.

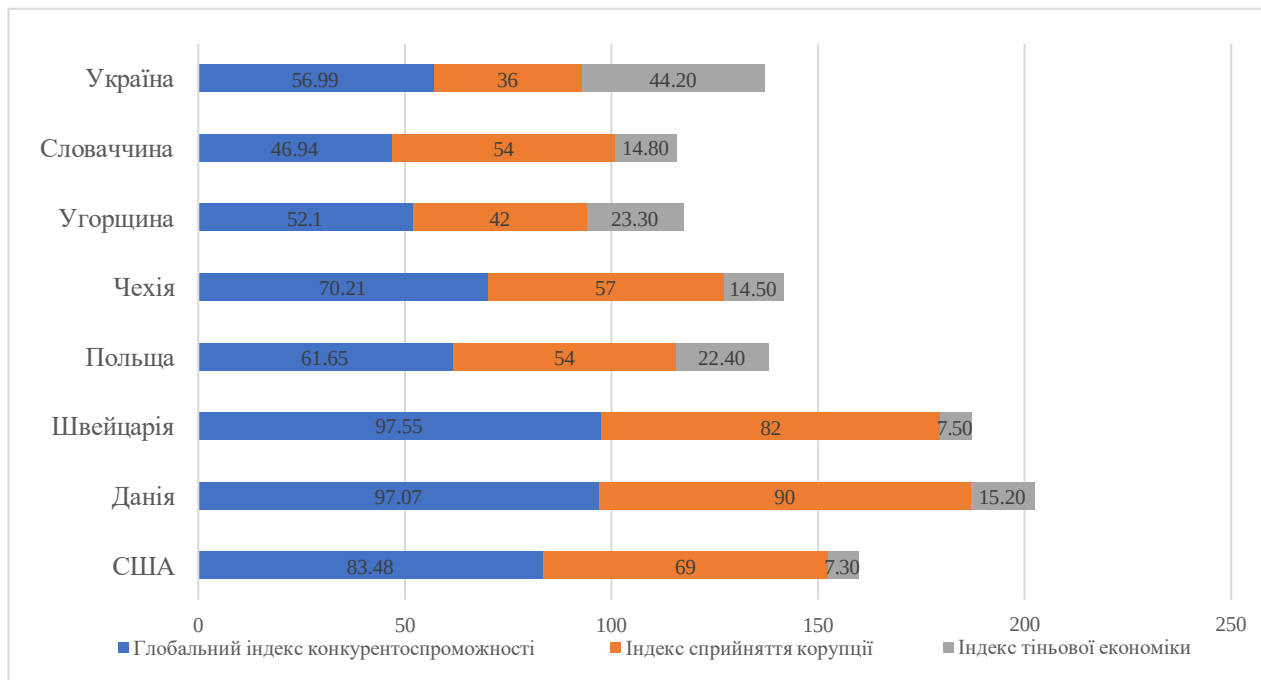

Рисунок 2.2 - Значення індексу глобальної конкурентоспроможності, індексу сприйняття корупції та індексу тіньової економіки у 2023 році [39; 40]

У 2022 - 2023 роках відбувалося подальше відновлення світової економіки, але оскільки пандемія коронавірусу все ще вражала більшість європейських країн,

подальше скорочення тіньової економіки було незначним. Середній розмір тіньової економіки країн-членів ЄС зменшився до 17,29% [38].

Негативні тенденції тінізації економіки в Україні були спровоковані повномасштабним військовим вторгненням російської федерації на територію України. Багато країн, переважно в Європі, прийняли велику кількість біженців, які зіткнулися з перешкодами в працевлаштуванні в офіційній економіці. Як наслідок, це завадило стабілізації обсягів тіньової економіки в країнах єврозони.

Окремо варто зазначити, що однією з головних причин наявності тіньової економіки в будь-якій державі є корупція в усіх її секторах. Згідно з даними рис. 2.2 можна зробити висновок: рівень корупції в Україні є досить високий (індекс сприйняття корупції є найгіршим серед досліджуваних країн). Крім того, існує прямий зв'язок між толерантністю до корупції та рівнем міжнародної конкурентоспроможності.

Значною мірою «тіньова» економіка проявляється у вигляді ухилення від сплати податків, участі у корупційних діях, а також «відмиванні» коштів, у тому числі отриманих злочинним шляхом. Незважаючи на те, що існують різні заходи боротьби з цими явищами, суспільство знаходять нові способи ухилення від сплати податків, прагнучи отримати максимальну вигоду.

Умови для розвитку «тіньової» економіки залежать від загального стану економіки конкретної країни. Оскільки «тіньовий» сектор негативно впливає на ключові економічні процеси, такі як інвестування, торгівля, формування та розподіл бюджету, він може створювати серйозну загрозу економічній безпеці держави. Тому проблема оцінки його масштабів стає важливою на загальнонаціональному рівні.

Деякі дослідники сходяться на думці, що оптимальний розмір «тіньової» економіки – приблизно 14-15% від річного ВВП країни. У 2021 році МВФ опублікував оцінку розмірів «тіньової» економіки в 158 країнах у серії доповідей «Working Paper», що є першим системним додатком нових статистичних методів оцінки «тіньової» економіки, які розвивалися у 2010-2017 роках в економічній науці. В основу роботи були покладені три відносно нові методики: модель MIMIC

(Multiple indicators multiple causes), що дає змогу враховувати кілька чинників і частково усунути проблему «подвійного рахунку» в «тіньовій» економіці, що суттєво спотворює оцінки.; модель попиту на фінансовому ринку (CDA); модель «обліку передбаченого значення» РММ.

У вересні 2021 року міжнародна міжбанківська система передачі інформації та здійснення платежів SWIFT випустила дослідження, присвячене «відмиванню» грошей за допомогою криптовалюти. У доповіді наголошується, що хоча криптовалюта і вважається у кіберзлочинців дуже популярним засобом у «відмиванні» грошей, викрадених в результаті кібератак на банки, вона поки що відіграє незначну роль порівняно з традиційними схемами «відмивання» грошей.

У той же час, з кожним роком частка «відмивання» грошей за допомогою використання криптовалюти збільшується в рази, що показує статистика збільшення обороту незаконних коштів у кіберпросторі.

Так, у 2022 році кіберзлочинці вкрали у світі криптовалюту на загальну суму 1,7 млрд. дол., що більш ніж у 4 рази перевищує показник 2021 року. З них приблизно 950 млн. дол. у вигляді цифрових грошей викрали з криптовалютних бірж, платіжних гаманців та інших інфраструктурних сервісів. Більшість подібних крадіжок (58%) сталася у Південній Кореї та Японії.

Міжнародними експертами з кібербезпеки Cybersecurity Ventures підраховано, що у 2021 році кібератаки відбувалися кожні 14 секунд. До 2024 року, за прогнозом Всесвітнього економічного форуму, сума планетарних збитків від кібератак може зрости до 8 трлн. дол. У зв'язку з цим існує необхідність передбачити вживання превентивних заходів щодо недопущення використання криптовалюти для можливого «відмивання» грошей [41].

Як вже було зазначено раніше, одним з чинників появи тіньової економіки є надмірне податкове навантаження. Податкове навантаження і тіньова економіка тісно пов'язані між собою. Високе податкове навантаження може стимулювати підприємства та індивідуальних підприємців уникати сплати податків, що веде до розвитку «тіньового» сектора економіки. У свою чергу, велика частка «тіньової» економіки створює додаткові труднощі для податкових органів, оскільки значна

частина економічної діяльності залишається поза офіційним обліком, що ускладнює справедливий розподіл податкового тягара та погіршує макроекономічні показники. Це також може сприяти несправедливому конкурентному середовищу, де учасники, які працюють в «тіні», мають перевагу в порівнянні з легальними підприємствами. У табл. 2.4 зроблено спробу пояснити різні розміри тіньової економіки деяких із 21 країни ОЕСР шляхом порівняння загального податкового навантаження та розміром тіньової економіки в різних країнах.

Таблиця 2.4 - Рівень тіньової економіки та рівень податкового навантаження і соціальних відрахувань в деяких країнах ОЕСР

Країна	Розмір ТЕ в % від ВВП	ПДВ , %	Середня ставка, %	Соціальні відрахуванн я, %	Соціальні відрахування + середня ставка, %	Загальні податкові відрахування , %
Греція	28,5	18	11	43,3	54,3	72,3
Італія	27	19	12	41,9	53,9	72,9
Іспанія	22,9	16	13	38,2	51,2	67,2
Бельгія	21,9	21	19	36	55	76
Швеція	19,2	25	20	33,6	53,6	78,6
Норвегія	18,9	23	19	19,8	38,8	61,8
Данія	18,3	25	36	9	45	70
Ірландія	15,9	21	20	19,5	39,5	60,5
Канада	14,6	7	21	15	36	43
Німеччина	14,5	15	18	32,2	50,2	65,2
Франція	14,3	20,6	6	44	50	70,6
Голландія	14	17,5	10	39,8	49,8	67,3
Великобританія	13,1	17,5	16	21,4	37,4	54,9
США	8,8	3	17	21,4	38,4	41,4
Австрія	8,3	20	8	42,4	50,4	70,4
Швейцарія	7,5	6,5	10	23,2	33,2	39,7

Джерело: складено автором на основі [42]

Як бачимо з табл. 2.4, за винятком Іспанії (тіньова економіка якої 22,9%, а податкове та соціальне навантаження 67,2%), такі країни як Греція, Італія, Бельгія, які мають найбільшу тіньову економіку, також мають найбільше податкове навантаження і обсяг соціальних відрахувань 72,3, 72,9, 76,0 % відповідно. Це свідчить про те, що високий рівень тінізації економіки часто супроводжується високими податковими та соціальними зобов'язаннями, що може стимулювати підприємців і громадян ухилятися від сплати податків та здійснювати частину економічної діяльності в тіні. Таким чином, спроби скоротити тіньовий сектор повинні враховувати комплексне зменшення податкового навантаження та вдосконалення системи соціальних відрахувань, щоб зробити офіційну економіку більш привабливою та конкурентоспроможною.

2.2. Аналіз та специфіка тінізації економіки в Україні

Як вже з'ясували раніше, тінізація економіки — це такий процес, при якому частина економічної діяльності виходить із-під офіційного обліку, не реєструється в податкових та інших органах державної влади, а отже, не підлягає належному оподаткуванню.

В Україні ж тіньова економіка є серйозною проблемою, яка має значний вплив на економічну стабільність, розвиток бізнесу та рівень життя населення. Аналіз і специфіка тінізації економіки в Україні є вкрай гостро посталою темою, оскільки тіньовий сектор має значний вплив на економічне становище країни, розвиток її інституцій та забезпечення соціальної стабільності, особливо для країни в умовах війни. Україна стикається з численними викликами в боротьбі з тіньовою економікою, що значною мірою зумовлено історичними, політичними, економічними та соціальними факторами.

За оцінками різних досліджень, обсяг тіньової економіки в Україні є одним із найбільших серед країн Європи і може досягати 30-40% від офіційного ВВП. Це

свідчить про значний обсяг економічної діяльності, яка не фіксується в офіційних статистичних даних, а відповідно, не підпадає під сплату податків і часто здійснюється без належного регулювання.

Феномен тіньової економіки у суспільства іноді асоціюється з корупцією та незаконними фінансовими потоками. Однак, на відміну від корупції та незаконних операцій, які в основному сприяють злочинності, основною рисою тіньової економіки є її економічна природа. А головна шкода, яку вона завдає, має фіскальний характер, оскільки призводить до скорочення податкових надходжень, що негативно впливає на економічну спроможність держави. Це, в свою чергу, обмежує можливості для інвестування в інфраструктуру та соціальні послуги для громадян.

Розуміння обсягів тіньової економіки є вкрай важливим, оскільки оцінка масштабів тіньової економіки в країнах є важливою для визначення того, наскільки масштабними та ефективними мають бути заходи з її подолання, а також для розрахунку потенційних вигод від боротьби з тіньовою економікою та визначення ресурсів, які держава готова на це витратити. До того ж, вона нерівномірно розподілена між різними секторами економіки. Її вимірювання в свою чергу дає змогу ухвалювати рішення про те, на які саме сектори слід спрямувати термінові коригувальні заходи.

До того ж, тіньова економіка може слугувати інструментом для вивчення ставлення громадян до політики. Ключовим аспектом цього є аналіз тіньових економічних явищ як індикатора ставлення населення до законодавства та ефективності його виконання. Інакше кажучи, коли одна компанія не декларує свої доходи, це є порушенням закону. Однак, коли велика кількість компаній бере участь у податкових маніпуляціях, це варто розглядати як своєрідний «зворотний зв'язок» від сектору бізнесу, який вказує на те, що певні правила і закони не працюють належним чином або що учасники економічного процесу «не згодні» з ними. Таким чином, вимірювання та розуміння тіньової економіки може допомогти уряду думати не тільки про каральні заходи, але також, що важливіше, визначити можливі шляхи виведення бізнесу з тіні.

В решті-решт, ефективніше та швидше регулювати (або формалізувати) бізнес-діяльність, ніж «караючи, ліквідуючи та відновлюючи» велику кількість компаній, що може затримати економічний розвиток країни. Приховані формування ВВП — це частина валового внутрішнього продукту, яка не фіксується в офіційних статистичних звітах через те, що вона здійснюється в тіньовому секторі економіки. Це включає в себе економічну діяльність, яка не реєструється у державних органах і не підлягає оподаткуванню або регулюванню, як, наприклад, неофіційна праця, тіньові підприємства, контрабанда та інші форми нелегальної економічної діяльності. Приховані формування ВВП можуть бути важливими для точнішого розуміння економічної ситуації в країні, оскільки їх ігнорування призводить до занижених оцінок реального обсягу економіки. Тому для їхнього виявлення використовуються різні методи, як-от мікро-макро моделювання, опитування підприємств, аналіз споживчого попиту та інші інструменти, які дозволяють оцінити частину економічної активності, що не відображається в офіційній статистиці.

На рис.2.2 відображено прозорі і приховані формування ВВП

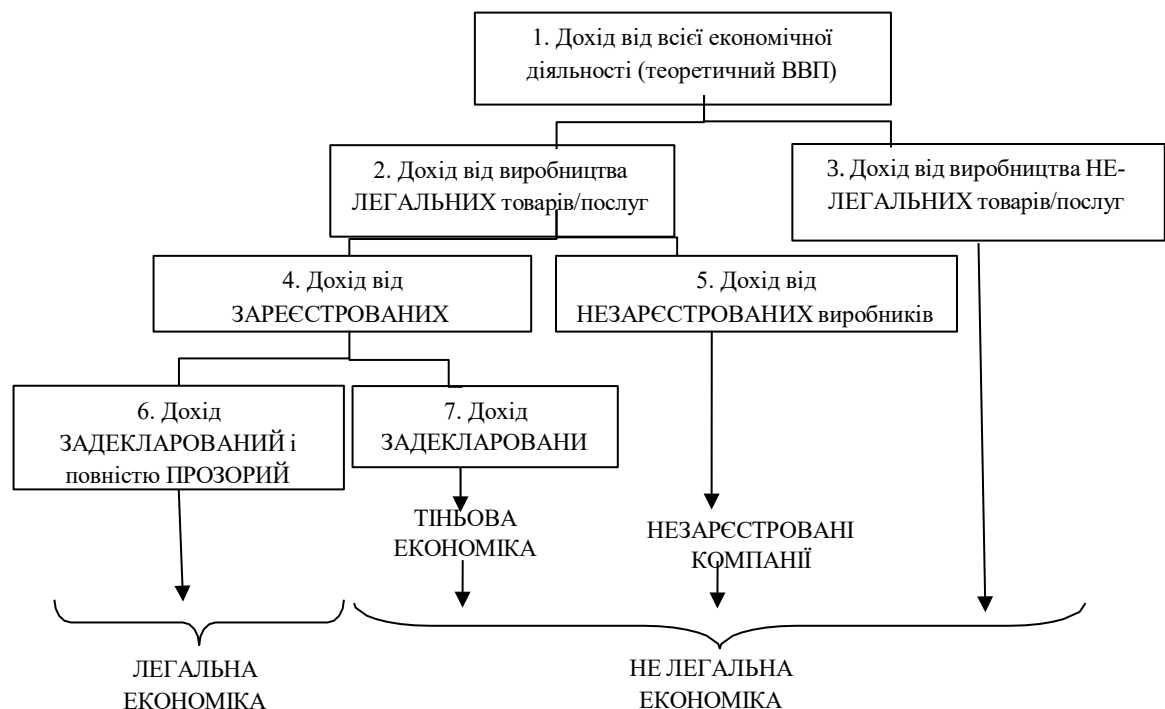

Рисунок 2.2 - Прозорі та приховані компоненти ВВП [43]

Наступним етапом є аналіз тіньової економіки України в розрізі останніх періодів. Розглянемо на рисунку 2.3 динаміку даного показника в Україні протягом 2012 – 2023 років.

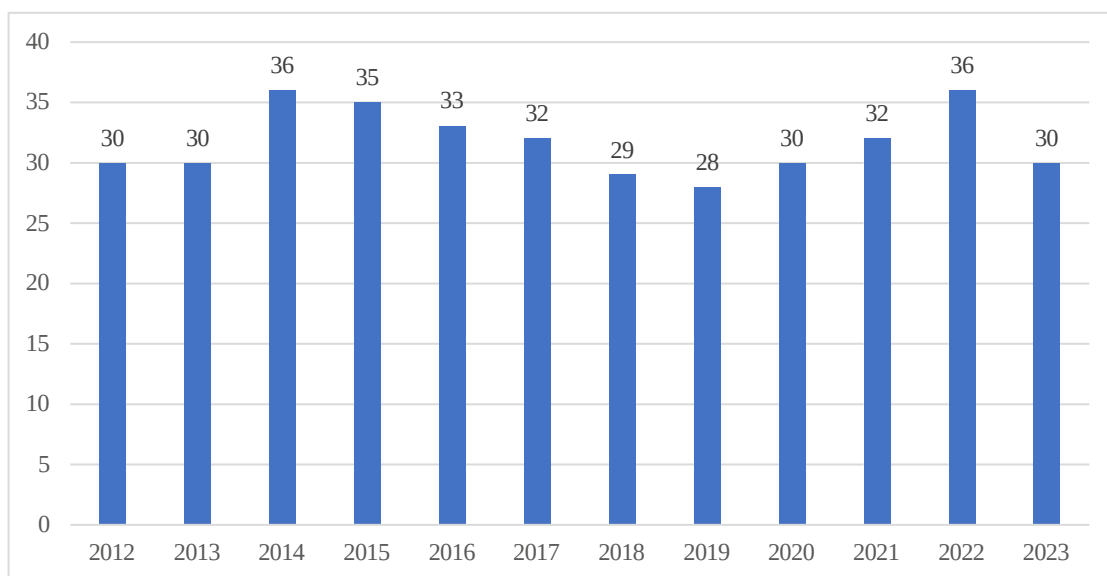

Рисунок 2.3 - Динаміка показника тіньової економіки України 2012-2023 роки (%) [44]

Збільшення рівня тіньової економіки стало очевидним на фоні різкого зростання світових цін на сировину (енергоносії та сільськогосподарську продукцію), пандемії та військових конфліктів, які змусили підприємства мінімізувати ризики втрати обмежених ресурсів через зростання витрат на виробництво. Однак у період з 2021 по 2023 роки періодичні карантинні обмеження та війна значно уповільнили розвиток і скорочення основних видів економічної діяльності, створюючи суттєві перешкоди для бізнесу, що було пов'язано з їх труднощами в адаптації до нових умов.

Динаміка рівнів тіньової економіки що розраховується з використанням основних чотирьох методів. З рисунку 2.4 можемо побачити динаміку обсягів рівня тіньової економіки в Україні у порівнянні різних методів оцінювання її рівня.

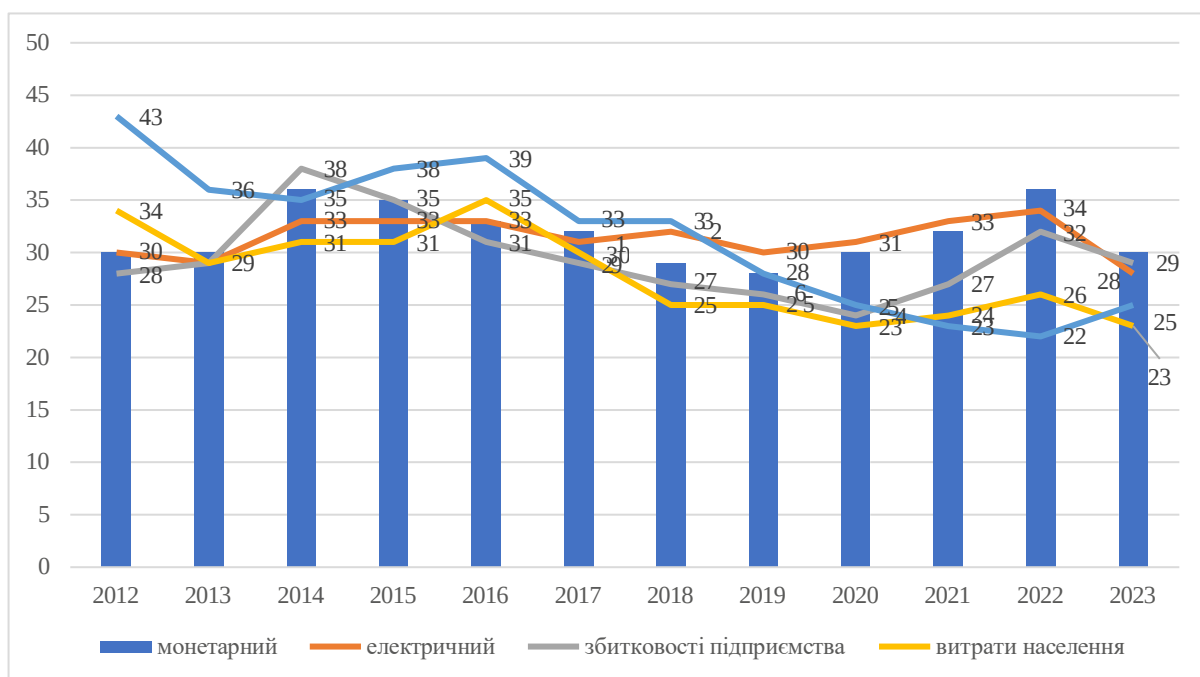

Рисунок 2.4 - Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП [44]

За допомогою монетарного методу, який використовують багато експертів при оцінці тіньової економіки, а також його використовує Міністерство економіки України, в 2023 році було зафіксовано збільшення рівня тіньової економіки порівняно з 2022 роком:

- монетарний метод – збільшення на 3 відсоткових пункти. (до 25 % від обсягу офіційного ВВП) [44]

Інші ж три методи, розроблені вітчизняними науковцями з урахуванням особливостей процесів тінізації в Україні, продемонстрували зниження рівня тіньової економіки:

- метод «витрат населення» – роздрібний товарообіг і послуги – на 3 відсоткових пункти (до 23% від обсягу офіційного ВВП);
- електричний метод – на 6 відсоткових пункти (до 28 % від обсягу офіційного ВВП);
- метод збитковості підприємств – на 3 відсоткові пункти (до 29% від обсягу офіційного ВВП), що ґрунтується на адаптації підприємств (які адекватно відреагували як на виклики, так і на підтримку з боку Уряду) до умов пандемії та війни, що призвело до значного погіршення фінансових

результатів їх діяльності за останні два роки; заміні традиційних каналів тіньової діяльності новими, які лише частково охоплюються наявними методами оцінки її рівня [44].

Варто зазначити, що Україна зазнала чималих потрясінь останніми роками, що суттєво вплинуло на тінізацію економіки. З рис. 2.5 бачимо наступні тенденції розвитку тіньової економіки України.

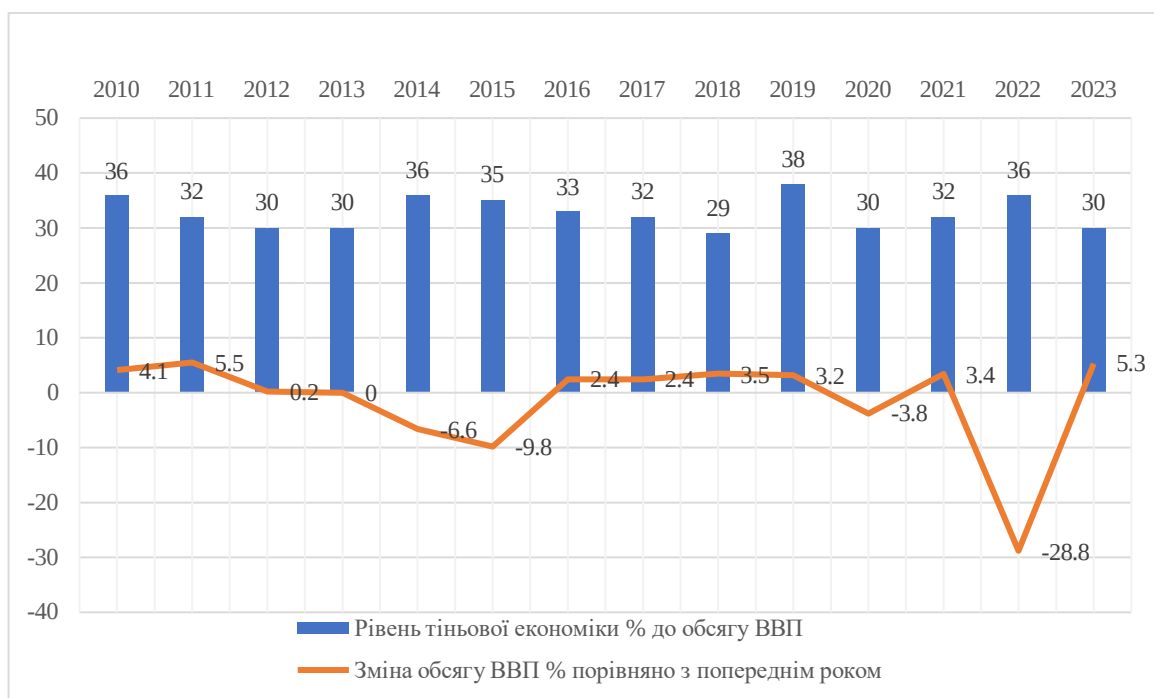

Рисунок 2.5. - Тенденції тіньової економіки України в 2010 – 2023 рр. [44]

Як можемо побачити з рисунку 2.5, особливо помітне зростання рівня тіньової економіки відбулось у 2014-2015 роках, коли росія окупували Крим та частину територій України на сході. Це все дало поштовх зростанню контрабанди на непідконтрольних територіях.

Наступне загострення відбулось в період 2020-2021 років, що було пов'язано з глобальною пандемією COVID та призвело до рецесії багатьох економік світу, в тому числі і України. В 2022 році коли почалась повномасштабна війна теж можна помітити значне падіння обсягу ВВП (-28,8%) порівняно з 2021 роком і зростання рівня тіньової економіки на 4% (до 36 % від офіційного ВВП). І хоча порівняно з 2022 роком, рівень тіньової економіки все ж скоротився – з 36% до 30%.

Далі на рисунку 2.6 розглянемо рівень тіньової економічної діяльності за різними видами економічної діяльності.

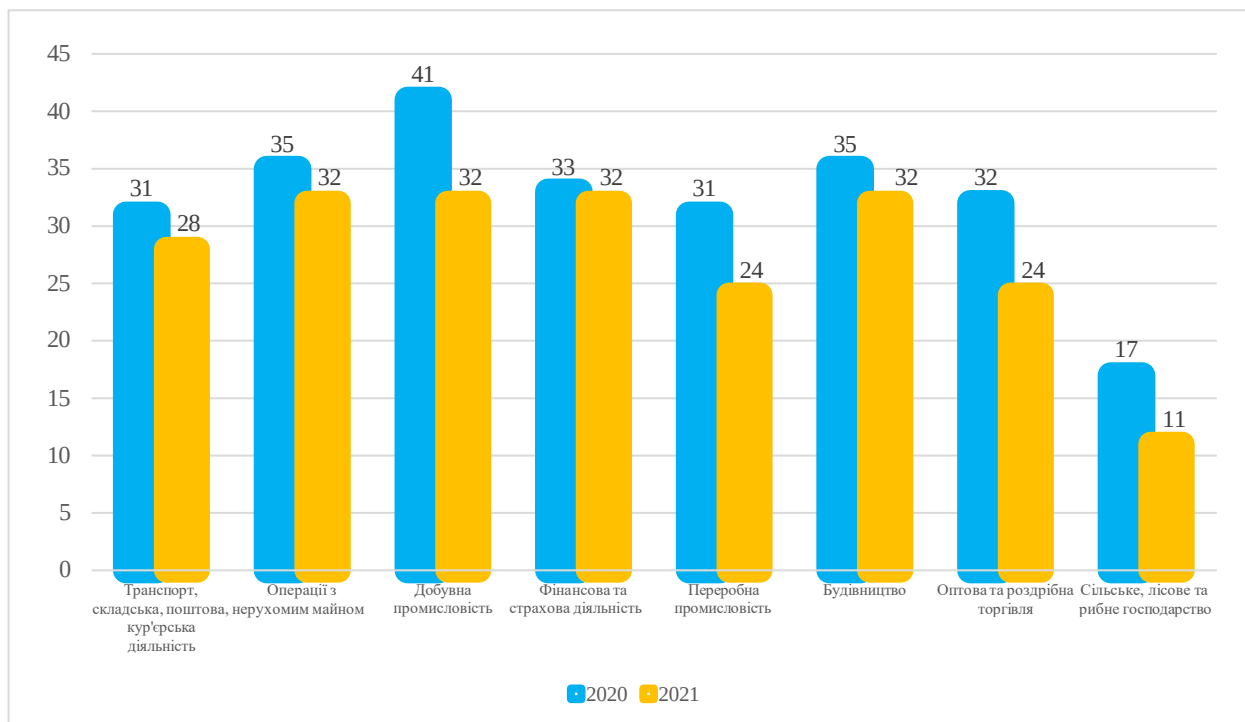

Рисунок 2.6 – Обсяги тіньової економіки в різних секторах економіки України [44]

З рисунку 2.6 прослідковується тенденція до зменшення в 2021 році частки тіньової економіки в добувній промисловості (на 9 в.п. до 32 %) та у категорії оптової та роздрібно торгівлі (на 8 в.п. до 24 %) порівняно з 2020 роком. Також можемо спостерігати зменшення тіньової економіки в 2021 році порівняно з 2020 роком.

У ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» спостерігаємо зменшення на 1 в.п. (до 32 % від рівня офіційного ВВП). Найнижчим є ВЕД «Сільське, лісове та рибне господарство» (показало скорочення на 6 в.п. до 11 % від офіційного ВВП).

У ВЕД «Транспорт, складська, поштова, та кур'єрська діяльність» також прослідковується тенденція до скорочення – на 3 в.п. до 28 % від офіційного ВВП.

Можна зробити висновок, що дана тенденція до зростання рівня тіньової економіки сформувалася на фоні адаптації суб'єктів господарювання та населення до постковідних умов, а також виникнення нових загроз для економічного зростання через суттєве подорожчання сировинних товарів і, відповідно, зростання

витрат на виробництво. Тінізація економіки могла бути пов'язана з використанням нових каналів «тіньової» діяльності, які частково не охоплюються існуючими методами оцінки її рівня.

В той же час, позитивні очікування щодо покращення умов ділової активності та ефективності урядових стимулюючих заходів заохочували підприємців і населення до поступового розширення легальної діяльності.

Проте для створення сприятливих умов та зміцнення інституційної основи в Україні необхідно подолати ряд системних чинників, серед яких ключовими перешкодами є:

- низький рівень захисту прав власності;

В рейтингу рівня економічної свободи - Economic Freedom Index 2024, рівень захисту прав власності в Україні характеризується неефективним. Україні минулого року вперше вдалося вийти з групи економічно невільних країн, посівши 112 місце. Однак зараз вона посідає 150 місце серед 165 країн і територій. У кінці рейтингу до України приєдналися такі країни, як Ємен, Лівія, Іран, Аргентина, М'янма, Алжир, Сирія, Судан, Зімбабве та Венесуела [45]. Наразі оцінювання рівня економічної свободи України тимчасово призупинено через повномасштабне вторгнення Росії, яке триває з 24 лютого 2022 року. Стійка економіка має важливе значення для свободи та незалежності України. Економічний потенціал України довгий час був придушений поганим економічним управлінням. До війни основи економічної свободи були крихкими та нерівномірно встановленими по всій країні. До війни рівень захисту прав власності оцінювався на рівні 39,7 балів зі 100, що є досить низьким результатом.

- низький рівень захисту інтелектуальної власності;

Посилаючись на Міжнародний індекс прав власності (International Property Rights Index 2024) за рівнем піратства у сфері авторського права позиція України дещо погіршилась (на 1 пункт до 46 місця серед 129 країн). Також неприйнятною лишається ситуація із захистом патентів (58 місце), простотою доступу до позик (103 місце) та сприйняттям захисту інтелектуальної власності (112 місце відповідно) [46].

- низький рівень ліквідності фондового ринку, захисту прав інвесторів;

За даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР), обсяг випусків емісійних цінних паперів у 2021 році склав 112,39 млрд грн, що на 1,01 млрд грн менше, ніж у 2020 році. Інвестори проявляли низьку активність, зокрема через обмежену кількість операцій з основними акціями.), як наслідок, низький рівень довіри суспільства та інвесторів до неї [44];

- високий рівень корупції в Україні

Експерти рейтингу “Індекс сприйняття корупції 2023” оцінили рівень корупції в Україні у 36 балів, що на 3 бали вище ніж у рейтингу 2022 року (за шкалою 0 - 100, де 0 означає найвищий рівень корупції відповідно до сприйняття респондентів, а 100 - найнижчий). Таким чином, Україна займає 104 місце серед 180 країн, які є в рейтингу (для порівняння - 116 місце серед 180 країн у рейтингу 2020 року). Тобто порівняно з 2022 роком, Україна піднялась на 12 місць в рейтингу. Як відзначають експерти даного рейтингу, в Україні зріс тиск на антикорупційну екосистему (в тому числі через тривалу відсутність постійних керівників в інституціях); запроваджені зміни до антимонопольного законодавства могли нашкодити бізнесу у захисті прав під час оскарження публічних закупівель; загострилось втручання у роботу Вищого антикорупційного суду; затримується імплементація судової реформи. І як наслідок, низка зазначених негативних подій нівелювала антикорупційні досягнення.

- наявність територій, непідконтрольних Уряду, утворених у ході збройної агресії росії проти України, та, як наслідок, зростання “потенційних можливостей” для застосування схем контрабанди товарами.

2.3. Визначення впливу тіньової економіки на розвиток національної економіки

Вплив тіньової економіки на національну економіку може бути як позитивним, так і негативним. Прийнято вважати що тіньова економіка є переважно негативним феноменом. А отож варто розглянути економічні та політичні наслідки існування тіньової економіки. До економічних негативних наслідків тіньової економіки можна віднести наступні -

- дефіцит державного бюджету через недоотримання податків, зменшення доходів в державний бюджет;
- заниження статистичних показників ВВП та рівнів його зростання;
- неефективне державне регулювання економіки;
- завищений рівень безробіття (тобто громадяни, що працюють в «тіні» і не працевлаштовані офіційно, у статистиці держави будуть відображатись як офіційно безробітні)
- несправедлива конкуренція (між підприємствам - якщо одне працює в «тіні» і не платить податки; існування підприємств, що діють в тіні, може спотворювати несправедливу конкуренцію, оскільки вони не «грають» за тими ж правилами що і легальні підприємства, тобто офіційні підприємства зазнають утисків через несправедливу конкуренцію з боку нелегальних гравців на ринку);
- зменшення інвестиційної привабливості економіки країни (втрата привабливості економіки для інвесторів);
- складнощі в управлінні економікою країни (адже гроші, які знаходяться в тіні, не зможуть бути використані у форс-мажорних обставинах, для погашення заборгованості і т.і.);
- погіршення умов праці та зайнятості (нелегальні підприємства можуть нехтувати стандартами безпеки здоров'я та життя працівників на робочому

місці, відсутність контролю за умовами праці може призвести до експлуатації працівників.);

До політичних негативних наслідків існування тіньової економіки можна віднести такі як:

- неефективність функціонування правової та судової системи;
- недовіра громадян держави до органів державного управління та державних інституцій;
- зниження репутації країни на міжнародній політичній арені – (ризик втрати довіри міжнародних партнерів внаслідок тінізації економіки, таких її проявів як корупція, хабарництво, контрабанда тощо)
- втрата вагомості в міжнародних економічних рейтингах (так як тіньова економічна діяльність в них не враховується)

До соціальних негативних наслідків можна віднести:

- скорочення або відсутність обсягів пенсійного забезпечення;
- заробітна плата «в конвертах» і відповідно, неможливість отримання офіційної заробітної плати (і як наслідок у майбутньому – низький рівень пенсії або ж її відсутність);
- відсутність соціального захисту (в працівників тіньового сектору відсутня допомога по безробіттю, оплачувані лікарняні, відпустки, соціальне забезпечення, медичне страхування, тощо);
- зниження рівня суспільного добробуту;
- існує ризик вживання неякісної продукції (якщо продукція контрафактна);
- неможливість сформувати ефективну систему видатків на охорону здоров'я, освіти;

Як вже було зазначено вище, одним з найбільш негативних наслідків існування тіньової економіки є недоотримання податків в державний бюджет. До прикладу, наразі фахівці оцінюють розміри тіньової економіки України в розмірі 400-500 мільярдів гривень. А якби ці гроші потрапили в офіційну економіку, вони

могли б бути використані для фінансування армії та різноманітних бюджетних програм.

В 2019 році Інститут соціально-економічної трансформації і Центру соціально-економічних досліджень CASE - Ukraine визначив список можливих схем уникнення сплати податків, що зазначено в табл. 2.5 нижче.

Таблиця 2.5 - Порівняльний аналіз річних обсягів і впливу на державний бюджет України основних схем уникнення від оподаткування

Схеми уникнення оподаткування	Обсяг, млрд грн	Недоотримання бюджету, млрд грн
Контрабанда	від 209 до 311	від 63 до 93
Зарплати в “конвертах”	від 50 до 200	від 25 до 74
Офшори	від 120 до 200	від 22 до 36
Виготовлення контрафактної продукції	від 35 до 55	від 10 до 12
Зниження оборотів діяльності	від 30 до 90	від 2 до 2.5
Маніпуляції з ПДВ (податком на додану вартість)	від 42 до 54	Від 7 до 9
Оформлення працівника ФОП замість найму	від 10 до 16	від 4 до 7

Джерело : складено автором на основі [47]

Тобто, як бачимо з табл. 2.5 найбільше держава недоотримує коштів через таку схему ухиляння від сплати податків як контрабанда, зарплати в «конвертах» та офшорні схеми. Всього за оцінками експертів, держава не доотримує коштів в розмірі від 150 до 270 млрд грн.

Контрабанда є однією з найбільш розповсюджених схем ухилення від сплати податків як в Україні, так і в інших країнах. Вона призводить не лише до зниження податкових надходжень в державний бюджет, а й створює серйозні соціально-економічні проблеми. В Україні контрабандна діяльність охоплює різноманітні категорії товарів, але найбільше це підакцизні товари (алкоголь, тютюн,

нафтопродукти), а також ліки, електроніку, побутову техніку та інші. Основною характерною рисою контрабанди як методу ухилення від податкових зобов'язань є незаконне переміщення товарів через кордон – тобто ввезення товару без митного оформлення або за підробними документами – вказання неправдивих відомостей про кількість, вартість чи походження дозволяє зменшити податкові зобов'язання або ж і взагалі уникнути їх. Також можуть бути використані такі підходи як спеціальне заниження ваги, пересорт.

Контрабанда як схема ухилення від сплати податків залишається серйозною проблемою для України, зокрема в сфері підакцизних товарів. Це не лише завдає значних фінансових втрат державному бюджету, а й сприяє зростанню кримінальної діяльності та корупції. Для зменшення рівня контрабанди необхідно покращувати митний контроль, боротися з корупцією та впроваджувати більш прозорі механізми для підприємців.

Також не менш гострою є проблема виготовлення контрафактної продукції. Контрафакт – виготовлення підробної продукції також становить серйозну загрозу національній економіці – особливо підробка підакцизних товарів. Оскільки підакцизні товари становлять значну (одну з найбільших) частин доходів державного бюджету через саме акцизні податки. Підакцизні товари є одним з найважливіших джерел доходів для державного бюджету України.

За різними оцінками, акцизний податок на алкоголь, тютюнові вироби і нафтопродукти складає велику частину загальних податкових надходжень. А у 2022 році загальний обсяг надходжень від акцизного податку становив близько 140-150 млрд грн. Проте, через контрабанду / контрафакт та незаконний обіг цих товарів, держава не отримує всю суму потенційних податкових надходжень. Це значно знижує ефективність акцизної системи.

Аналізуючи дослідження Kantar за 2023 рік, в 2023 році ринок нелегальної тютюнової продукції сягнув рівня 25.7 %, що є абсолютним антирекордом за всю історію України [48]. Контрафактна продукція складає 11,3 % ; 12,9 % - продукція, що нелегально реалізується (маркована як Duty Free- призначена для експорту) і 1,5% - контрабанда.

Лише за 2023 рік внаслідок ринку нелегальної тютюнової продукції втрати державного бюджету становили орієнтовно 23,5 млрд грн. Найбільшими каналами розповсюдження такої продукції є кіоски та магазини, а регіони – Дніпропетровська, Одеська та Київська області.

Також проаналізувавши ще одне дослідження Kantar за 1 квартал 2024 року, можемо спостерігати позитивні тенденції – зниження рівня нелегальної торгівлі тютюновими виробами до 19,1% [49]. Об’єктивними чинниками такої позитивної тенденції є посилення контролю з боку держави за нелегальним ринком. 57 % продукції, яка має ознаки підробленої акцизної марки, мають маркування Винниківської тютюнової фабрики, ще 20 % - Юнайтед Тобакко, решта – 22% - невизначені виробники.

В 2024 році спостерігається тенденція значного падіння рівня нелегальної торгівлі тютюновими виробами, і вже в липні цей рівень він становив 14,6 %.

Втім, незважаючи на перелічені вище негативні фактори, не варто все ж розглядати тіньову економіку як суто негативне явище, адже все ж у даного феномену є і позитивні сторони. До позитивних аспектів тіньової економіки можна віднести такі як:

- створення додаткових робочих місць та зайнятості (і відповідно можливості для людей заробити гроші – тіньовий сектор може надавати змогу працювати тим, хто залишився без роботи, і утримувати себе і свою сім’ю);
- створення капіталу (доходи, що отримані в результаті від неформальної діяльності, можуть перейти і акумулюватись згодом в формальну економіку);
- реалізація інноваційної діяльності (наприклад: абсолютно новий діяльності, який ще не регулюється локальним законодавством);
- виробництво імпорто-замінних продуктів та послуг (таких як ліки, продукти харчування та інші);
- гнучкість у веденні бізнесу – тіньовий сектор може дозволити бізнесу уникати складних регуляцій та швидко реагувати на мінливі умови ринку,

тіньова економіка може швидко допомогти адаптуватись в умовах економічних/ політичних криз;

Отож, для розвитку національної економіки важливо знайти баланс між регулюванням тіньової економіки та забезпеченням її позитивних аспектів. Ефективні політики, які сприяють легалізації бізнесу і стимулюють підприємництво, можуть зменшити негативні наслідки тіньової економіки та підвищити добробут суспільства.

Оцінка тіньової економіки є складним завданням, що потребує застосування різноманітних підходів та методів. Загальний масштаб тіньової економіки в світовій економіці варіюється в залежності від країни та її економічної ситуації. Проте, незалежно від методу, одне є певним: тіньовий сектор залишається значним і має суттєвий вплив на глобальну економіку, сприяючи не тільки економічним, але й соціальним та політичним викликам.

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

3.1. Інструменти та заходи державної політики та механізми контролю процесу детінізації національної економік

Детінізація національних економік є пріоритетним та важливим напрямком політики багатьох країн світу. Для ефективної детінізації необхідно застосовувати різноманітні інструменти державної політики, що забезпечують перехід до прозорої економіки. Має бути сформований цілий комплекс заходів державної політики та механізмів контролю з метою детінізації національних економік.

Подолання проблеми тіньової зайнятості вимагає скоординованих зусиль держави в різних сферах політики. З огляду на потребу реформування державного сектора економіки, проведення таких реформ без урахування впливу на тіньову економіку несе ризики щодо їхньої ефективності. Державна політика детінізації має містити як мінімум два основних компоненти – це адміністративний та мотиваційний, які спробуємо узагальнити на рис. 3.1 нижче:

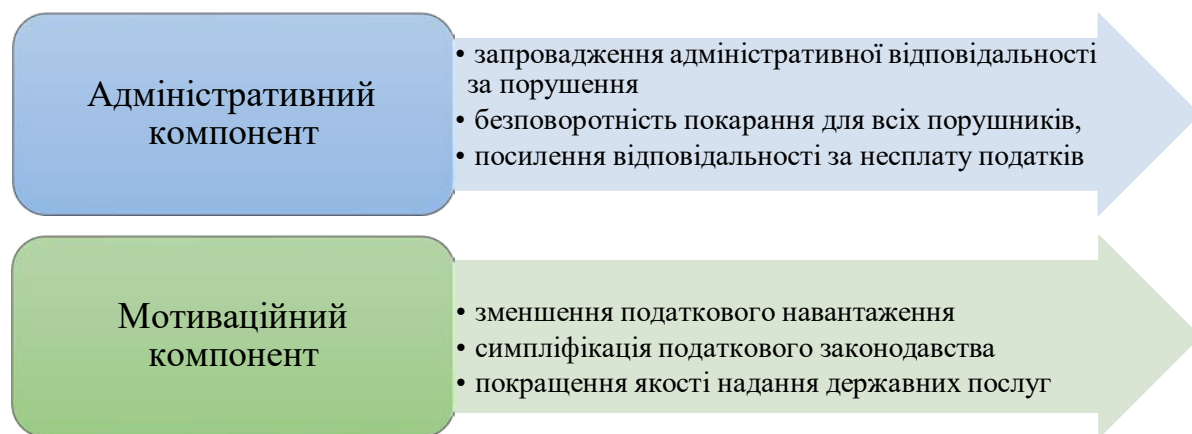

Рисунок 3.1 - Компоненти державної політики детінізації

Джерело: складено автором на основі [50]

Можливими адміністративними заходами щодо посилення контролю можуть бути внесення змін до законодавства, а саме -

- посилення відповідальності за ухилення від сплати податків;
- зобов'язання обов'язкового декларування доходів і джерел їх походження;
- запровадження жорстких санкцій – впровадження штрафів за порушення законодавства, пов'язаного з ухиленням від сплати податків;
- антикорупційні заходи – боротьба з корупцією в органах державної влади, створення незалежних органів для перевірки їх роботи;

Щодо мотиваційного компоненту, то під ним розуміється спрощення податкового законодавства та зменшення податкового навантаження. Симпліфікація податкового законодавства має на меті зробити його більш прозорим та зрозумілим для громадян.

Також до мотиваційної складової можна віднести:

- покращення якості надання державних послуг;
- спрощення бюрократичних процедур – створення Єдиного вікна для взаємодії з державою через електронні платформи, спрощення процедур реєстрації підприємств і оформлення трудових договорів, зменшення бюрократичних перешкод і швидке оформлення документації.
- стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу – податкові пільги та канікули для новостворених підприємств;
- доступ до мікрокредитів та грантів – створення програм підтримки для малого та середнього бізнесу, зокрема надання мікрокредитів за зниженими відсотковими ставками;
- соціальна відповідальність: посилення уявлень про важливість легалізації праці і відповідальності за соціальний добробут країни, формування культури легального бізнесу через заохочення компаній бути прикладом для інших.

Найбільш вагомим інструментом та заходом щодо детінізації є протидія ухилянню від сплати податків, зборів та платежів. Саме це є невід'ємним фактором детінізації національної економіки.

Державну політику щодо боротьби з тіньовою економікою можна розглядати як процес використання регуляторних чинників для досягнення національних інтересів. Ця політика включає два основні аспекти — теоретичний і практичний. Теоретичний аспект полягає в науковому аналізі методів, функцій і заходів, які сприяють оптимальному розвитку національної економіки та формуванню економічного мислення. Практичний аспект охоплює створення системи конкретних методів державного управління, що сприяють детінізації економічних відносин та забезпечують ефективну реалізацію цієї політики.

Але загалом, можна визначити що механізм формування та впровадження державної політики детінізації економіки передбачає чотири етапи [51]:

- 1) Постановка цілі - визначення соціальних проблем та політичних заходів для ініціювання політики.
- 2) Побудова політики (формування державної політики детінізації)
- 3) Дотримання і виконання політики (реалізація державної політики детінізації)
- 4) Контроль (оцінка ефективності та контроль за виконанням державної політики детінізації)

Аналізуючи стратегічні напрямки механізмів державної політики детінізації економічних відносин, варто визначити етапи управлінських впливів з метою реалізації механізмів державної політики детінізації, які спробуємо узагальнити на рис. 3.2 нижче:

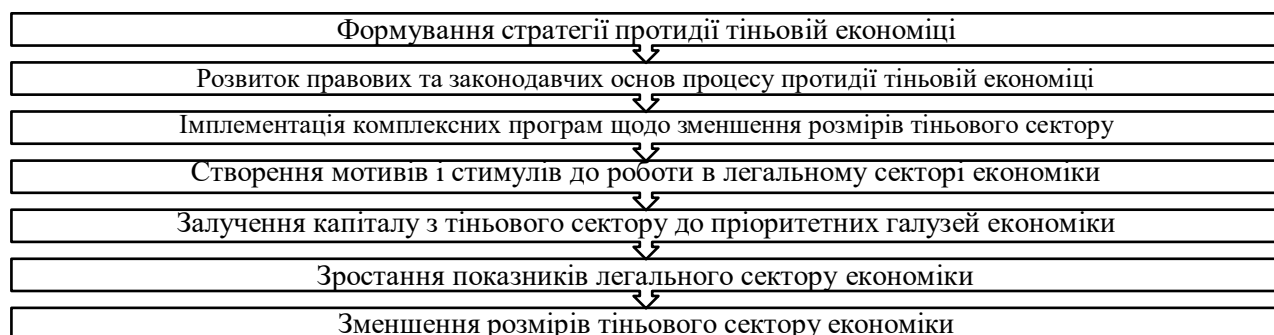

Рисунок 3.2 - Етапи реалізації механізмів державної політики детінізації економічних відносин

Джерело: узагальнено автором на основі [51]

Отже, як видно з рис. 3.2. умовно можна виділити сім етапів реалізації механізмів державної політики детінізації економічних відносин.

Загалом державна стратегія детінізації економічних відносин окремої країни може відрізнятися багатьма факторами, але головним чином [51]:

- Інституціями, відповідальними за формування та провадження політики;
- Інституціями, відповідальними за впровадження системи та координацію функцій;
- Основними цілями політики, запобіжними заходами;
- Секторами, де планується впроваджувати політику (лише державний сектор, окремі або всі галузі економіки держави);
- Ступенем цивільної участі у підготовці та реалізації політики, тощо.

Щоб «витягнути» бізнес і працівників із тіньової економіки, заходи можуть бути спрямовані як на саму тіньову робочу силу, так і на її найманців. Ці заходи можна умовно поділити на кілька різних категорій:

1. Загальносуспільні амністії
2. Добровільне розголошення
3. Консультаційні та допоміжні послуги
4. Заходи непрямого оподаткування

Основні елементи процесу детінізації економічних відносин спробуємо представити нижче в табл. 3.1.

Таблиця 3.1 - Основні складові державної політики детінізації економічних відносин в умовах глобалізації [51]

Складова	Зміст
1	2
Мета державної політики детінізації	Зниження рівня корупції в державі, змінюючи її природу, обмежуючи її вплив на соціально-політичні та економічні явища.
Основні елементи державної політики детінізації	Кредитно-фінансова, бюджетна, науково-технічна, структурних, соціальних, інвестиційно-аграрних, регіональних, зовнішньоекономічна політика.
Формування та реалізація державної політики детінізації	Побудова антикорупційного органу; Щорічна оцінка стану корупції в країні; Залучення міжнародних стандартів управління;

Продовження таблиці 3.1

1	2
Послідовність створення і реалізація державної політики детінізації	1-й етап – окреслення соціальних проблем та цілей (ініціювання політики); 2-й етап – формування та легітимізація державної політики детінізації (впровадження політики); 3-й етап - проведення та моніторинг державної політики детінізації (реалізація політики); 4-й етап - оцінка та управління державною політикою детінізації (оцінка політики).
Суб'єкти та об'єкти державної політики детінізації	Суб'єктами є держава, а також економічні інтереси, особливо соціальні сектори, які відрізняються один від одного майном, доходами, формами діяльності, професіями, секторами та регіональними інтересами.
Пріоритетні завдання державної політики детінізації	Реформування державних інститутів; Досягнення захисту населення від впливу корупції шляхом створення антикорупційної освіти Реформування елементів правоохоронного сектору з метою забезпечення їх готовності до досягнення антикорупційних цілей; Удосконалення системи взаємодії представників влади та інститутів громадянського суспільства; Контроль корупційних факторів та ефективність методів державної політики детінізації
Інфраструктурне забезпечення політики детінізації держави	Національне антикорупційне бюро (моніторинг корупційних правопорушень); Кваліфікована антикорупційна прокуратура (державне обвинувачення за корупційні правопорушення); Національне агентство з питань запобігання корупції (запобігання корупційним правопорушенням).

Отже, створення комплексного механізму державного регулювання у сфері детінізації економічних відносин та впровадження заходів для забезпечення ефективності його складових – правового, адміністративного, економічного, організаційного та політичного механізмів – є важливою умовою для сталого розвитку економіки. Використання такого системного підходу забезпечить узгодженість і взаємодію структурних елементів механізму державного регулювання, визначить послідовність та зміст публічно-управлінських рішень, а також сприятиме досягненню державних цілей.

3.2. Зарубіжний досвід детінізації національних економік

Детінізація національних економік є важливою частиною економічної політики для багатьох країн, адже розмір тіньової економіки має значний вплив на рівень економічного розвитку, державні фінанси та рівень життя громадян. Тіньова економіка включає всю економічну діяльність, що не реєструється у офіційній статистиці, не підлягає оподаткуванню і часто здійснюється поза правовим полем. Оскільки неформальний сектор обмежує можливості для держави отримувати податки, зменшує ефективність економічного управління та заважає створенню рівних умов для конкуренції, боротьба з ним є важливим завданням для урядів. Розглянемо зарубіжний досвід детінізації економіки, аналізуючи ключові підходи та стратегії.

Досвід інших країн у сфері детінізації економіки може стати цінним джерелом інформації для розробки ефективних стратегій у власних національних контекстах. Наведемо і узагальнимо в табл. 3.2 декілька прикладів країн, які успішно впровадили заходи з детінізації економіки:

Таблиця 3.2 - Зарубіжний досвід щодо заходів детінізації окремих країн

Країна	Заходи щодо детінізації
1	2
США	Співпраця спеціальних державних служб з іншими державними структурами щодо моніторингу та контролю за розповсюдженням тіньової економіки в країні.
Польща	Запровадження заборони на ведення господарської діяльності для осіб, які порушили податкове законодавство, а також майнова відповідальність за вчинення економічних злочинів.
Великобританія	Створення ефективної системи покарань за хабарництво, підвищення незалежності судової влади та забезпечення високого рівня довіри громадян до органів влади.
Бельгія	Створення центрального органу управління для боротьби з корупцією.

Продовження таблиці 3.2

1	2
Нідерланди	Запровадження систем моніторингу задля виявлення джерел корупції та діяльність соціальної поліції.
Австрія	Створення комплексної системи заходів для боротьби з корупцією в сфері державної служби.
Франція	Заборона на здійснення експортно - імпорتنих операцій між підприємствами та компаніями, що знаходяться в офшорних зонах, із метою запобігання завищенню чи заниженню цін на товари порівняно зі світовими (демпінгом цін). Боротьба з ухиленням від сплати податків та отриманням нелегальних прибутків через маніпуляції з цінами. Запровадження жорстких санкцій
Індія, Китай	Запровадження жорстких правил трансфертного ціноутворення
Японія	Зобов'язання фінансових та нефінансових організацій інформувати органи фінансового моніторингу та контролю про великі фінансові операції.

Джерело: складено автором на основі [52; 53; 54]

Розглядаючи детальніше приклади зарубіжного досвіду детінізації, як приклад, в Німеччині уряд також запровадив програму амністії для бізнесу, що дозволила малим підприємствам легалізувати свою діяльність без штрафів за попередні порушення, а також спростив податкове законодавство і знизив податкові ставки для малих і середніх підприємств, що сприяло збільшенню легального бізнесу.

У Швеції ж було запроваджено систему "платформи прозорості", яка дозволяє громадянам бачити, скільки податків сплачують інші, що підвищує довіру до системи. Також уряд Швеції активно підтримує легальний бізнес через програми соціального захисту та навчання, що стимулює працівників працювати в офіційній економіці. Однією з ініціатив Швеції було запровадження Проекту ID06 [55, с. 112]. Будівельна галузь Швеції запровадила добровільну систему реєстрації персоналу за допомогою ідентифікаційних карток, а саме проект ID06, ініційований у 2007 році групою організацій у будівельному секторі під назвою «Співпраця будівельного сектору». Членами є 7 бізнес-організацій та 5 профспілок

будівельного сектору. Головною організацією є Шведська будівельна федерація.

Проект ID06 складається з таких заходів:

- Вимога щодо того, що кожен, хто відвідує будівельний майданчик, повинен мати дійсне посвідчення ID06.
- Субпідрядник зобов'язаний завчасно зареєструвати працівників у головного підрядника.
- Щоденна реєстрація уповноважених працівників на робочому місці.
- Дані про щоденну реєстрацію повинні зберігатися протягом двох років і бути доступними на місці у разі контрольного візиту Національної податкової служби.
- Головний підрядник має право випроводити з будівельного майданчика будь-кого, хто не має на це відповідних повноважень і необхідних посвідчень.
- Головний підрядник має право вимагати штрафу в розмірі 500 шведських крон на особу на день, якщо працівники не можуть пред'явити необхідне посвідчення особи [55, с. 112].

Таким чином, було розповсюджено близько трьохсот пристроїв для зчитування карток і 60 000 посвідчень особи, причому щомісяця видається 8 000 нових посвідчень. Зараз в ID06 задіяно близько двох тисяч компаній, включаючи всі великі національні. Картка ID06 коштує 90 шведських крон на одного працівника. Пристрій для зчитування карток коштує 8000 шведських крон [55, с. 112].

В Індії ж в 2016 році з метою боротьби з тіньовою економікою уряд провів реформу, скасувавши великі банкноти, що спонукало багатьох бізнесменів перейти в легальний сектор. А також були впроваджені цифрові платіжні системи, такі як UPI (Unified Payments Interface), це спростило ведення бізнесу та зменшило можливості для ухилення від податків.

У Бразилії було реалізовано ініціативи, які стимулюють формалізацію працевлаштування через податкові пільги для підприємств, які легалізують своїх працівників. Також були запроваджені соціальні програми підтримки, які

заохочують малий бізнес до офіційної реєстрації через фінансову допомогу та доступ до кредитів.

Мексика ж провела значну податкову реформу, спрямовану на спрощення системи оподаткування та підвищення прозорості, що заохочує легальне ведення бізнесу. Уряд Бельгії сформував центральне управління щодо боротьби з корупцією (OCRC).

Варто зазначити, що для боротьби з корупцією можна ефективно застосовувати досвід країн, які займають лідируючі позиції в рейтингу Світового Банку за легкістю ведення бізнесу. Це стосується, зокрема, таких країн, як Сінгапур, Гонконг, Нова Зеландія, США та Данія.

До прикладу, в 2013 році в ряді країн були здійснені заходи, спрямовані на зниження рівня тіньової економіки та корупції в реєстрації власності, оподаткуванні та адмініструванні податків. Серед таких заходів були - впровадження електронних баз даних про обтяження (Данія, Республіка Корея, Чилі, Швеція, Ямайка), надання кадастрової інформації онлайн (Великобританія, Колумбія, Малайзія, Фінляндія, ПАР), прискорення процедур і встановлення фіксованих платежів за переоформлення власності (Казахстан, Монголія, Нікарагуа, Португалія, Румунія, Грузія, Нова Зеландія, Словаччина), запровадження процедури самостійного нарахування податків (Аргентина, Китай, Канада, Руанда, Туреччина, Шрі-Ланка), електронне подання податкових документів і сплата податків (Австралія, Індія, Колумбія, Литва, Маврикій, Мальта, Туніс), а також запровадження принципу оподаткування одним податком (Македонія, Намібія, Парагвай) [52].

В Італії ж до прикладу була запроваджена ініціатива CUORE (Centri Urbani Operativi per la Riqualificazione Economica) або Оперативний міський центр економічного вдосконалення, що розпочалася в 1999 році з угоди між муніципалітетом Неаполя та Університетом Фредеріко II щодо дослідження місцевого бізнес-середовища. Це дослідження виявило, що основною проблемою місцевого ринку праці в Неаполі було не безробіття, а прихована економіка [55, с.128]. Сьогодні CUORE – це мережа районних центрів обслуговування

підприємців і майбутніх підприємців. Кожен місцевий центр CUORE обслуговує райони з низьким рівнем доходу, і їх цільовою групою є малі та мікропідприємці з потенціалом для зростання. Після того, як вони виявлені, центри CUORE пропонують інформацію та консультації, щоб допомогти у їх легалізації. Після Неапольського експерименту ця ініціатива була відтворена в інших місцях Італії [55, с.128].

В Португалії ж в свою чергу була впроваджена програма спрощеного реєстрування нового підприємства. У 2005 році Міністерство юстиції оголосило про програму Simplex для адміністративного та законодавчого спрощення. Фірма «На місці» (Empresa na Hora) є однією з ініціатив цієї програми Simplex, яка спрямована на полегшення процесів і процедур, необхідних для створення нової фірми [55 с.118]. Ця ініціатива дає можливість створити компанію в одному офісі (через «єдине вікно») і за один день. Після завершення передається остаточна ідентифікаційна картка юридичної особи, надається номер соціального страхування, і компанія відразу отримує установчий договір і статут, а також витяг про запис у комерційному реєстрі. Безпека процедури реєстрації нових підприємств забезпечується пересиланням усіх реквізитів до податкових органів. З 2005 року, коли розпочалася ініціатива, до вересня 2008 року було створено 59 068 нових підприємств: 574 відкритих товариства з обмеженою відповідальністю (1 % від загальної кількості), 34 934 приватних товариства з обмеженою відповідальністю (59 %) і 23 560 одноосібних товариств (40 %). Середній час, необхідний, становить 1 годину 14 хвилин, а середня вартість створення компанії становить 7360. Чи зменшило таке адміністративне спрощення тіньову економіку, безпосередньо не оцінено. Багато країн досліджують можливість передачі цієї ініціативи. Після визнання успіху Світовим банком Ангола та Кабо-Верде, наприклад, уже звернулися за юридичною та технічною підтримкою, а такі країни, як Словенія, Угорщина, Єгипет, Мозамбік, Чилі, Бразилія, Фінляндія, Швеція та Китай, ознайомились з даною програмою, щоб зрозуміти, як Португалії вдалося спростити процедури, необхідні для створення нової фірми [55 с.118].

Отож, можна зробити висновок, що зарубіжний досвід детінізації економік показує нам, що комплексний підхід, який включає податкові реформи, освітні програми, підтримку бізнесу та соціальні ініціативи, може суттєво зменшити масштаби тіньової економіки. Країни, які успішно реалізували ці заходи, змогли створити більш прозоре, справедливе та стійке економічне середовище. Цей досвід може бути корисним для інших країн, в тому числі і для України, що прагнуть досягти подібних результатів у своїй боротьбі з тіньовою економікою.

3.3. Пріоритетні напрямки детінізації економіки України

Зростання рівня тіньової економіки в Україні та виникнення нових схем незаконної діяльності поза офіційним сектором вимагають активізації зусиль у боротьбі з цим деструктивним явищем. Проблема стала особливо актуальною під час повномасштабної війни Росії проти України, отримавши нові масштабні форми. Існуючі заходи з детінізації виявляються неефективними та недостатніми для вирішення цих викликів. На рис. 3.2 спробуємо узагальнити основні вектори та пріоритетні напрямки детінізації економіки України -

Рисунок 3.2 – Пріоритетні напрямки детінізації економіки України [56]

Для детінізації економіки України доцільно запропонувати кілька ключових реформ та заходів:

1. Податкова реформа: а саме - симпліфікація податкової системи, зменшення податкового навантаження на бізнес, шляхом скорочення кількості обов'язкових податкових платежів і впровадження прозорих правил оподаткування [57]. Спрощення податкових процедур та зменшення кількості податків можуть знизити адміністративні бар'єри для бізнесу, що у свою чергу мотивує підприємців працювати в межах закону. Наприклад, запровадження єдиного податку для малого та середнього бізнесу дозволяє зменшити податковий тиск і зробити систему прозорішою. Реформа може передбачати зниження ставок податків на прибуток (наразі це 18 %), ПДВ (20%), а також зниження єдиного соціального внеску (22%). Це стимулює підприємства до виходу з тіні та легалізації трудових відносин. Менші податкові ставки зменшують стимул до ухилення від податків.

Втім, є і виклики в даній ініціативі – зараз реформу заважає провести і не без того складна ситуація в країні – через війну надходження до бюджету впали, видатки на оборону зросли, тож в бюджеті наразі існує сильний дефіцит.

2. Боротьба з контрабандою - боротьба з контрабандою в Україні є складною та багатофакторною задачею, що вимагає комплексного підходу. Особливо гострою постала проблема контрабанди в частині ринку нелегальної торгівлі тютюновими виробами. Взагалі, контрабанда - це нелегальне переміщення товарів через кордон України поза митним контролем. Можна привести кілька стратегій, які можуть сприяти ефективному вирішенню цієї проблеми:

- Посилення контролю на кордонах України - модернізація митних органів, а саме впровадження новітніх технологій для перевірки вантажів, таких як контейнерні сканери, автоматизовані системи контролю та цифрові бази даних для митних перевірок.

- Співпраця з міжнародними партнерами: посилення взаємодії з іншими державами для боротьби з транскордонною контрабандою через обмін інформацією та спільні операції.
- Посилення покарань за контрабанду: збільшення штрафів і санкцій за контрабанду, а також посилення відповідальності для державних службовців, які не виконують своїх обов'язків у цій сфері.
- Скасування податкових пільг для контрабандистів: зміна податкової політики для того, щоб контрабанда стала менш вигідною порівняно з легальним бізнесом.
- Впровадження антикорупційних заходів - реформа правоохоронних органів: здійснення очищення правоохоронних структур від корупції та забезпечення прозорості в діяльності митних і прикордонних служб.
- Впровадження антикорупційних механізмів: залучення незалежних організацій для моніторингу роботи митниць і правоохоронців, а також впровадження анонімних каналів для повідомлень про корупцію.
- Використання інноваційних технологій, таких як блокчейн для відстеження вантажів. Використання блокчейн-технології для контролю за рухом вантажів на всіх етапах, що забезпечить прозорість і безпеку митних операцій.
- Цифровізація митних процесів: перехід на електронні декларації та митні процедури зменшить людський фактор і ймовірність корупційних зловживань.
- Посилення санкцій для порушників - у разі виявлення зв'язків з міжнародними кримінальними групами, національні органи повинні співпрацювати з міжнародними інституціями для накладення санкцій на осіб і компанії, які займаються контрабандою.
- Залучення міжнародної підтримки - співпраця з міжнародними організаціями, такими як ООН, ЄС, INTERPOL, у боротьбі з

контрабандою. Україна може отримати технічну допомогу, навчання для митників та участь у спільних операціях.

Боротьба з контрабандою потребує багато часу, але реалізація комплексних заходів із застосуванням новітніх технологій, зміцненням законодавства та активною боротьбою з корупцією допоможе значно зменшити масштаби цього явища.

3. **Реформування ринку праці, підвищення рівня заробітних плат та покращення умов праці:** створення стимулів для легальної зайнятості, включаючи спрощення процедур оформлення працівників і зниження внесків на соціальне страхування – зниження ЄСВ (єдиного соціального внеску) [57]. Основою детінізації ринку праці є також пенсійна реформа, оскільки чинна система пенсійного забезпечення не стимулює легалізацію ринку праці — внески до пенсійного фонду надмірно високі порівняно з низькою ефективністю цієї системи. Для працівників важливим є перерозподіл податкового навантаження між ними і роботодавцем, а також зменшення цього навантаження. А цього можна досягти тільки за умови змін у рівні ЄСВ і ПДФО, коли підприємства одночасно збільшують офіційну середню заробітну плату [58]. Для роботодавців у свою чергу необхідно посилити адміністративні заходи, зокрема, підвищити відповідальність за ухиляння від оформлення трудових відносин, сплати податків або страхових внесків [58].
4. **Підтримка малого і середнього бізнесу:** впровадження програм фінансової підтримки, доступу до кредитів та навчання для підприємців. зменшення кількості ліцензій і дозволів, спрощення процедур ведення бізнесу, зменшення бюрократії для скорочення адміністративного навантаження на підприємців.
5. **Впровадження більш жорсткого контролю та моніторингу за платниками податків:** застосування сучасних технологій для контролю за фінансовими потоками і запобігання ухиленню від сплати податків. Скоротити втрати бюджету можна було б завдяки більш жорсткому контролю за платниками податків.

- 6. Антикорупційні заходи:** підвищення прозорості в державних закупівлях і регуляторних процесах для зменшення корупційних схем. Корупція створює перепони для розвитку законного бізнесу, стимулюючи його переходити в тіньову економіку. Коли підприємці змушені давати хабарі для отримання ліцензій, дозволів, або для уникнення штрафів, це сприяє формуванню неофіційних та нелегальних ринків. Антикорупційні заходи, зокрема боротьба з хабарництвом та зловживаннями владою, можуть значно знизити мотивацію до ведення нелегального бізнесу. Реалізація антикорупційних заходів часто включає впровадження прозорих процедур в державному управлінні та бізнес-секторі, таких як електронні публічні тендери [57], відкритий доступ до інформації про державні витрати та контракти. Це зменшує можливості для корупційних практик, знижує витрати на отримання дозволів та ліцензій і дає підприємствам можливість зосередитись на розвитку бізнесу без страху перед хабарниками чи адміністративними бар'єрами.
- 7. Освіта та підвищення фінансової грамотності та правової культури серед населення:** поширення знань про законодавчі норми і переваги легальної діяльності серед населення, що є важливим кроком для формування свідомості громадян щодо необхідності дотримання законів та участі в офіційному економічному обороті. Це дозволить не лише зменшити тіньову економіку, але й покращити взаємодію між громадянами, підприємствами та державою, створюючи умови для стабільного економічного розвитку. Підвищення рівня обізнаності допоможе людям усвідомити переваги офіційної праці, такі як соціальні гарантії, пенсійне забезпечення та медичні послуги, що в свою чергу сприятиме зростанню довіри до державних інститутів і зменшенню схильності до неформальної економіки.
- 8. Реформування судової і правоохоронної системи:** забезпечення незалежності та прозорості судів і підвищення їхньої ефективності, що допоможе зміцнити правову систему і довіру громадян до неї. Створення

справедливого і ефективного правосуддя забезпечить рівні умови для всіх учасників економічних відносин, стимулюючи підприємців і громадян дотримуватися законодавства та вести свою діяльність у правовому полі.

9. Інтеграція з міжнародними стандартами: приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних норм і стандартів, що сприятиме детінізації.

10. Моніторинг і оцінка ефективності реформ: постійний моніторинг впроваджених реформ та їх впливу на економіку, з можливістю коригування заходів у разі потреби.

Отож, для подолання негативних наслідків тінізації економіки потрібно розробити та впровадити комплекс заходів з її протидії. Наведені вище кроки можуть допомогти зменшити обсяги тіньової економіки та стимулювати розвиток легального бізнесу.

ВИСНОВКИ

Отже, результати проведеного дослідження теоретичних аспектів та практичних рекомендацій щодо інституційних засад детінізації національних економік дозволяють зробити висновок, що тіньова економіка є однією з найбільших загроз для фінансової безпеки національної економіки держави і проблема її тінізації потребує невідкладного вирішення. Можна наголосити на тому, що тіньова економіка є складною темою для дослідження, однак її вивчення є важливим для кращого розуміння цього явища, адже вона може суттєво впливати на економічні процеси, зокрема на формування та розподіл доходів, майна, торгівлю, інвестиції та загальний економічний ріст в державі. Частка тіньової економіки варіюється між країнами і може коливатися в межах від 20% до 80% за різними оцінками. Цю різницю неможливо пояснити лише недоліками методології оцінювання.

З'ясовано, що основними передумовами виникнення явища тіньової економіки є диспропорційність у розподілі доходів серед населення, корупція, бюрократизація процесів, недостатня прозорість і складність податкового законодавства та високе й нерівномірне податкове навантаження.

Було окреслено що в цілому, можна виокремити три підвиди (рівні) тіньової економіки, залежно від рівня її «криміналізованості» - це **неформальна, прихована та кримінальна** економіки. Встановлено, що в цілому не існує єдиного визначення поняття «тіньова економіка», але загалом, можна охарактеризувати це явище як таку економічну діяльність, що не оподатковується і як таку, що не відображена в офіційній статистиці та національних рахунках держави.

Втім все ж не варто сприймати тіньову економіку як суто негативне явище. Так, звісно, вона негативним чином впливає на стан державних фінансів через недоотримання податків у бюджет, деформує та спотворює ринковий механізм, та призводить до нечесної конкуренції з офіційними легальними підприємствами.

Серед перелічених негативних факторів, що деструктивним чином впливають на національну економіку держави, можна все ж виокремити і позитивні

фактори існування тіньової економіки. Це такі позитивні риси як – допомога у вирішенні проблем із дефіцитом товарів та послуг у форс-мажорних обставинах (наприклад в умовах війни), гроші, отримані в тішовій економіці - з часом «перетікають» в офіційну економіку, надання робочих місць. Оскільки справжні обсяги та масштаби тінізації економіки складно виміряти, то їх можна лише орієнтовно оцінити. Варто відзначити, що не існує єдиного об'єктивного способу обчислення тіньової економіки. Одним з основних та найбільш авторитетних дослідників у цій галузі є австрійський економіст Фрідріх Шнайдер. Загалом, методи оцінки тіньової економіки можна умовно поділити на дві категорії: прямі та непрямі. Найбільш точним методом оцінювання рівня тіньової економіки можна вважати метод моделювання MIMIC.

Проаналізувавши різноманітні дослідження обсягів тіньової економіки, можна встановити що оцінка масштабів тіньового сектору у світовій економіці є складним завданням, оскільки вона охоплює різні форми нелегальної та неформальної діяльності. Для визначення обсягів тіньової економіки використовуються різні методи, але всі вони мають недоліки і дають лише орієнтовні результати. Останні роки показують, що рівень тінізації економіки більшості країн світу в середньому не перевищує 30%. Водночас, для країн з низьким та середнім рівнем економічного розвитку характерна більша частка тіньового сектора, обсяги якого часто перевищують 40%. Аналізуючи останнє дослідження Фрідріха Шнайдера, можна дійти висновку, що серед європейських країн з найменшим за обсягом тіньової економіки є Швейцарія , (обсяг тіньової економіки становить 5,6 % ВВП) , а найбільшим – Болгарія із значенням тіньової економіки 33,1 % від ВВП.

Результати дослідження дають підстави зробити висновок про недостатню ефективність чинних заходів протидії тінізації економіки в більшості країн світу. З огляду на значне різноманіття факторів, що впливають на ринкових учасників і спрямовані на вилучення грошових потоків з тіні, їх ефективність залишається низькою, а поточні обсяги приховування доходів значно перевищують обсяги капіталу, виведеного з тіньового обігу. Основною причиною цієї ситуації є

невідповідність між офіційно зафіксованими обсягами тінізації та їх реальними значеннями. Для ефективної реалізації політики детінізації економіки в країнах світу необхідно мати повну, своєчасну та обґрунтовану інформацію щодо концепції тінізації та використовувати універсальний підхід до визначення її рівня.

Також було встановлено, що рівень тінізації економіки України досяг критичного значення в 2022 році, і у 2023 році рівень тіньової економіки оцінювали в 36% від ВВП країни і він продовжує зростати на фоні війни і кризової ситуації в країні.

Для створення сприятливих умов та зміцнення інституційної основи в Україні необхідно подолати низку системних факторів, серед яких основними перешкодами є: недостатній рівень захисту прав власності; слабкий захист інтелектуальної власності; низька ліквідність фондового ринку, недостатній захист прав інвесторів; висока корупція; наявність територій, що не підконтрольні Уряду, утворених внаслідок збройної агресії росії проти України, що сприяє зростанню "потенційних можливостей" для застосування контрабандних схем.

Щодо наслідків та впливу тіньової економіки на національну економіку, то вона має як позитивний, так і негативний вплив, але здебільшого її наслідки є негативними. До негативних наслідків можна віднести: дефіцит бюджету через недоотримання податків, занижені показники ВВП, неефективне регулювання економіки, завищений рівень безробіття, несправедлива конкуренція між підприємствами, зменшення інвестиційної привабливості та погіршення управління економікою, недовіру до державних органів, зниження рівня добробуту та ризик вживання неякісної продукції.

Але все ж у даного явища є і позитивні аспекти, зокрема створення робочих місць, акумуляція капіталу, інновації, виробництво імпортозамінних товарів та гнучкість у бізнесі.

Створення комплексного механізму державного регулювання для детінізації економіки в Україні та впровадження ефективних заходів у правовій, адміністративній, економічній, організаційній та політичній сферах є ключовим до сталого економічного розвитку. Такий підхід забезпечить взаємодію елементів

регулювання, визначить послідовність рішень і допоможе досягти державних цілей з метою детінізації.

Зарубіжний досвід детінізації показує, що комплексний підхід, який включає податкові реформи, освітні програми, підтримку бізнесу та соціальні ініціативи, може значно зменшити тіньову економіку. Країни, що реалізували ці заходи, створили прозоріше і справедливіше економічне середовище, що може бути корисним досвідом і для України.

Основними напрямками детінізації економіки України є вдосконалення моніторингу тіньових відносин, створення ефективної податкової системи, спрощення обліку доходів і витрат, забезпечення прозорості державних фінансів і посилення відповідальності за порушення в фінансовій сфері.

Отож, з метою детінізації економіки України необхідно провести ряд ключових реформ, таких як: спрощення податкової системи, боротьба з контрабандою через модернізацію митниць і посилення покарань за порушення, реформування ринку праці з підвищенням зарплат і умов праці, підтримка малого та середнього бізнесу, впровадження жорсткішого контролю за платниками податків, антикорупційні заходи, підвищення фінансової грамотності та правової культури серед населення, реформи судової та правоохоронної системи, інтеграція з міжнародними стандартами та моніторинг ефективності реформ. Дані реформи допоможуть зменшити рівень тіньової економіки та сприятимуть виходу бізнесу з «тіні».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації. Львів : Ахілл, 2008. 660 с.
2. Empowering Informal Workers, Securing Informal Livelihoods. WIEGO. URL:<https://www.wiego.org/informal-economy/history-debates> (дата звернення: 01.10.2024).
3. De Soto H. The other path: the invisible revolution in the Third World. New York: Harper & Row. 1990. 271 p.
4. Неклюдов Є. С. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2018. № 51. *Тіньова економіка України: від СРСР до сьогодення*. С. 131–140.
5. Економічна безпека: навч. посіб.; за ред. З. С. Варналія. Київ, 2009. 647 с.
6. Ярмоленко А. Тіньова економіка. *Політика і час*. 1996. № 5. С. 51.
7. Економічний енциклопедичний словник; за ред. С. В. Мочерного. Т. 2. Львів, 2005. С. 447.
8. Мушинська Н. Ю. Деякі теоретичні аспекти проблеми тінізації. Науч.-техн. збірник “Коммун. хоз-во городов”. *Серія : Економічні науки*. 2005. Вип. 61. Харків.: ХНАГХ, С. 258–262.
9. Мазур І.І. Соціально-економічна природа тіньової економіки та причини її розвитку в підприємстві. *Економіка*. 2017. № 1. С. 13–20.
10. Vinnychuk I. Shadow economy in Ukraine: modelling and analysis. *Business Systems and Economics*. 2013. № 3. P. 141–152.
11. Smith, J. D. Market motives in the informal economy, in: Gaertner, W. and Wenig, A. (eds.): The economics of the shadow economy. Heidelberg: Springer Publishing Company, 1985. P. 161–177.
12. Feige E. L. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economic Approach. *World Development*. 1990. № 7. P. 990.

13. Thomas J. Quantifying the black economy: “measurement without theory” yet again? *The Economic Journal*. 1999. № 109 (June). P. 381–389.
14. Schneider F. Hiding in the Shadows. The Growth of the Underground Economy. *International Monetary Fund*. 2002. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues30/> (дата звернення: 01.10.2024).
15. Cassel D. Funktionen der Schattenwirtschaft im Koordinationsmechanismus von Markt und Planwirtschaften. *ORDO. Jahrbuch fur die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft*. Bd. 37. 1986. P. 73–101.
16. Сабадаш М. С., Малюга Д. Дослідження конфліктного потенціалу тіньової економіки. *Механізм регулювання економіки*. 2015. № 3. С. 78–86.
17. Грицюк І. В. Грошово-кредитні інструменти та їх вплив на економічне зростання. *Ефективна економіка*. 2014. № 11.
18. Баранов С. О. Основні методи впливу держави на тіньову економіку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2016_6_9 (дата звернення: 05.10.2024).
19. Заверуха М. М. Системний аналіз суті та закономірностей функціонування тіньової економіки. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2015. С. 186–197.
20. International Labour Organization. More than 60 per cent of the world’s employed population are in the informal economy. URL: <https://www.ilo.org/resource/news/more-60-cent-worlds-employed-population-are-informal-economy> (дата звернення: 06.10.2024).
21. Hart K. *Informal Economy*. The New Palgrave: A Dictionary of Economics. 1987. Vol. I. P. 845–846.
22. OECD. *Shining Light on the Shadow Economy: Opportunities and Threats*. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/taxation/shining-light-on-the-shadow-economy-opportunities-and-threats_e0a5771f-en (дата звернення: 12.10.2024).
23. Hrynchenko N.Yu. International cooperation in fight with shadow economy. *Natsyonalnaia bezopasnost y stratehycheskoe planirovanye*. 2019. 3(27). P. 47–55.

24. Pavlidis, G. The global fight against money laundering: informal synergies between the FATF and the EU listing of high-risk third countries. *Swiss Review of International and European Law*. 2022. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/sriel32&div=6&id=&page> (дата звернення: 01.10.2024).
25. Kar D., Spanjers, J. Transnational crime and the developing world. *Global Financial Integrity*, 2017. URL: <https://respect.international/wp-content/uploads/2017/03/Transnational-Crime-and-the-Developing-World-Global-Financial-Integrity-2017.pdf> (дата звернення: 02.10.2024).
26. Kelmanson M.B., Kirabaeva K., Medina L., Mircheva M., Weiss J. Explaining the shadow economy in Europe: size, causes and policy options. *International Monetary Fund Working Papers*. 2019. URL: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WP/2019/wpiea2019278-print-pdf.ashx> (дата звернення: 02.10.2024).
27. Jurisdictions under Increased Monitoring. FATF. 2023. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/High-risk-and-other-monitored-jurisdictions/Increased-monitoring-february-2023.html> (дата звернення: 05.10.2024).
28. Державна служба фінансового моніторингу. Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). URL: <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/mizhnarodne-spivrobitnictvo/mizhnarodni-organizaci/grupa-z-rozrobki-finansovix-zaxodiv-borotbi-z-vidmivannyam-groshej-FATF.html> (дата звернення: 05.10.2024).
29. Гмирін А. Детінізація економіки: від традиційних схем і декларацій до цивілізованого підходу і рішучих дій. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/07/29/663486/> (дата звернення: 05.10.2024).
30. Маркіна І., Сьомич М. Державні механізми протидії тінізації економіки України як елемент економічної безпеки. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 3. С. 64–74.

31. Schneider F., Medina L. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? IMF Working Papers. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/25/Shadow-Economies-Around-the-World-What-Did-We-Learn-Over-the-Last-20-Years-45583> (дата звернення: 06.10.2024).
32. Міністерство економіки України. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки. 2009. URL: <https://me.gov.ua/view/9aced229-54e0-4021-be56-417ab6d47685> (дата звернення: 06.10.2024).
33. Антонов С., Шишков С., Європейська перспектива та фінансові інститути. URL: <http://gazeta.zn.ua/finances/evropeyskaya-perspektiva-i-finansovye-instituty-.html> (дата звернення: 10.10.2024).
34. Murray S.C. The Three Economies: The hidden financial revolution changing economics, politics and investment forever. London: Solstram Publishing. 2014. P. 283.
35. International Monetary Fund. Global recovery is steady but slow and differs by region. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2024/04/16/world-economic-outlook-april-2024> (дата звернення: 10.10.2024).
36. Мічковська Н. Оптимістичний та песимістичний: два сценарії для української та світової економіки 2023-го. 2022. URL: <https://kp.ua/economics/a661928-optimistichnyj-i-pessimistichnyj-dva-stsenarija-dlja-ukrainskoj-i-mirovoj-ekonomiki-v-2023-m> (дата звернення: 15.10.2024).
37. Тютюник І.В., Золковер А.О., Люльов О.В., Леонов С.В. Сучасний стан та тенденції розвитку тіньового сектору економіки. *ECONOMICS: time realities*. 2020. № 3(49). С. 47–54.
38. Schneider F. New COVID related results for estimating the shadow economy in the global economy in 2021 and 2022. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10368-022-00537-6> (дата звернення: 16.10.2024).
39. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2023. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023> (дата звернення: 16.10.2024).

40. IMD World Competitiveness Center. The Global Competitiveness Report. URL: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/> (дата звернення: 16.10.2024).
41. Боянжи В. Основні тенденції у кібербезпеці на 2024 рік: які виклики стоять перед бізнесом. URL: <https://www.issp.ua/post/main-cybersecurity-trends-in-2024> (дата звернення: 16.10.2024).
42. Schneider F. The Size and Development of the Shadow Economies of 22 Transition and 21 OECD Countries. 2002. URL: <https://docs.iza.org/dp514.pdf> (дата звернення: 20.10.2024).
43. Київський міжнародний інститут соціології. Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 року. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1> (дата звернення: 20.10.2024).
44. Міністерство економіки України. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2021 році. 2022. URL: <https://me.gov.ua/view/74e86de5-126a-4849-94d5-7d4ea048e4b8> (дата звернення: 22.10.2024).
45. Index of Economic Freedom 2024. Heritidge Foundation. URL: <https://www.heritage.org/index/pages/all-country-scores> (дата звернення: 22.10.2024).
46. International Property Rights Index 2024. Property Right Alliance. URL: <https://internationalpropertyrightsindex.org/country/ukraine> (дата звернення: 23.10.2024).
47. Тарасовський Ю. Аналіз схем ухиляння від сплати податків. 2019. URL: <https://finance.liga.net/ekonomika/novosti/gde-i-skolko-teryayet-byudjet-analiz-shem-ukloneniya-ot-nalogov> (дата звернення: 30.10.2024).
48. Моніторинг нелегальної торгівлі тютюновими виробами в Україні 2024. Хвиля 1. URL: https://www.kantar.com/ua/inspiration/ait/monitoring-nekehalnoi-torgivli-tutunovyh-vyrobiv_berezen-2024 (дата звернення: 08.11.2024).

49. Сабадаш Р.Т. Заходи детінізації ринку праці України. 2015. URL: <https://nadrda.gov.ua/zakhody-detinizatsii-rynku-pratsi-ukrai/> (дата звернення: 30.11.2024).
50. Public administration of de-shadowing of the economic system in the conditions of globalization, International Scientific Conference “Fundamental and Applied Scientific Research in the Development of Agriculture in the Far East” (AFE-2022), *Environmental Economics and Management*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202337105013> (дата звернення: 30.11.2024).
51. Дяченко О.П. Зарубіжний досвід щодо державних механізмів детінізації економіки країн Європейського Союзу. *Держава та регіони*. 2017. № 3 (59). С. 55–60.
52. Августин Р.Р. Узагальнення світового досвіду формування ефективної системи детінізації національного господарства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.1. С. 192–197.
53. Сандугей В. В Детінізація вітчизняного ринку праці як необхідна умова ефективної євроінтеграції. *Інфраструктура ринку*. 2017. № 3. С. 11–15.
54. Schneider F., Williams C.C. The Shadow Economy, The Institute of Economic Affairs. 2013. URL: <https://www.iea.org.uk/sites/default/files/publications/files/IEA%20Shadow%20Economy%20web%20rev%207.6.13.pdf> (дата звернення: 08.12.2024).
55. Бліхар В., Вінічук М., Рижкова А. Institutional foundations of de-shadowing the economy of Ukraine in the national financial security system. *Social and Legal Studios*. 2022. Т.5, №2. С. 68–76. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2022-5-2-68-76> (дата звернення: 15.12.2024).
56. Бухтіарова А. Г., Семеног А. Ю., Михальова А. С. Тіньова економіка: причини та шляхи детінізації економічних процесів. *Modern Economics*. – 2020. № 23. С. 31–36. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/en/shadow-economy-causes-and-ways/> (дата звернення 25.12.2024).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиця А.1 - Рівень тіньової економіки в країнах ЄС та Великобританії в 2010;
2015-2022 роках

Країна/рік	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Австрія	8,2	8,2	7,8	7,1	6,72	6,1	7,23	6,9	7,05
Бельгія	17,4	16,2	16,1	15,6	15,42	15,09	16,2	16,01	16,032
Болгарія	32,6	30,6	30,2	29,6	30,84	30,12	32,93	32,41	33,05
Хорватія	29,8	27,7	27,1	26,5	27,43	26,43	29,56	29,01	29,67
Чехія	16,7	15,1	14,9	14,1	13,61	13,07	14,22	13,92	13,48
Данія	14	12	11,6	10,9	9,32	8,92	9,84	9,62	9,73
Естонія	29,3	26,2	25,4	24,6	23,21	22,06	23,59	23,06	22,74
Фінляндія	14	12,4	12	11,5	11,02	10,59	11,36	10,94	10,83
Франція	11,3	12,3	12,6	12,8	12,52	12,37	13,59	13,12	14,21
Німеччина	13,5	11,2	10,8	10,4	9,74	8,54	10,42	10,03	8,81
Греція	25,4	22,4	22	21,5	20,81	19,23	20,94	20,31	20,93
Угорщина	23,3	21,9	22,2	22,4	22,7	23,22	25,96	25,01	25,44
Ірландія	13	11,3	10,8	10,4	9,7	8,91	9,86	9,4	10,13
Італія	21,8	20,6	20,2	19,8	19,51	18,66	20,42	20,15	20,32
Латвія	27,3	23,6	22,9	21,3	20,24	19,84	20,91	20,22	19,94
Литва	29,7	25,8	24,9	23,8	22,96	21,92	23,09	22,9	22,36
Люксембург	8,4	8,3	8,4	8,2	7,94	7,36	8,56	8,4	8,25
Мальта	26	24,3	24	23,6	23,21	22,03	23,54	23,09	23,37
Нідерланди	10	9	8,8	8,4	7,51	7,04	8,14	7,79	8,21
Польща	25,4	23,3	23	22,2	21,74	20,65	22,45	22,02	21,89
Португалія	19,2	17,6	17,2	16,6	16,13	15,38	17,01	16,5	15,71
Румунія	29,8	28	27,6	26,3	26,66	26,9	29,33	28,89	29,03

Словенія	24,3	23,3	23,1	22,4	22,16	21,54	23,07	22,49	22,08
Кіпр	26,2	24,8	24,2	23,6	23,21	22,08	24,32	23,65	23,9
Іспанія	19,4	18,2	17,9	17,2	16,61	15,36	17,39	16,9	15,81
Словаччина	16,4	14,1	13,7	13	12,83	12,15	14,01	13,66	13,06
Швеція	15	13,2	12,6	12,1	11,63	10,73	11,69	11,04	10,8
Великобританія	10,7	9,4	9	9,4	9,8	9,56	10,67	10,19	10,93
Середнє значення	19,9	18,3	17,9	17,3	16,8	16,28	17,87	17,42	17,29

